

מאופק עד אופק שום גבול

טעימה מהספרות הרביזיוניסטית

עריכה: זהר ברנדס
עורכת לשון: יעל שלמון-ברנע
עיצוב: אביה זוהר-שאקי

סקירה לימודית בהוצאת מרכז מורשת מנחם בגין
נדפס בירושלים אוגוסט 2018 – אלול התשע"ח

מאפק עד אופק שום גבול

טעימה מהספרות הרביזיוניסטית

תוכן עניינים

	זאב ז'בוטינסקי
11	שמשון
	אהרן ראובני
13	האניות האחרונות
	יעקב חורגין
21	יששכר האדום
25	חומת אגריפס
	יעקב הר-אבן
27	מחאה
	שלמה סקולסקי
31	עוד שיר אחד...
	יצחק שלו
33	תחת התות
35	ירושלים שלי
37	ארץ אל תהיי כחלום...
39	שערי ירושלים
40	תפילה
41	למשוגע שנפל לרגלי החומה
42	מקורות היצירות

מבוא

לפיה, הלאום דומה לסובייקט, ולכן לכל לאום יש את הזכות לממש את תרבותו הייחודית.⁴ מכיוון שז'בוטינסקי מתייחס למסורות של הוגים אלו, ומכיוון שאת תפיסתו עיצב מתוך שיח איתן (כאשר למד ברומא), הנטייה הראשונית היא להבין את השקפתו מתוך פריזמה הגותית-פילוסופית. פריזמה זו בוחנת את תקפותם הלוגית של העקרונות והטענות שלו. עם זאת, דווקא פריזמות שאינן מתייחסות רק לאופן הפילוסופי שבו מתפרשים עקרונות אלו עשויות להבהיר ולהציע פענוח לטיב הקשר שבין לאומיות לליברליזם. פרופ' חרדוה בן-ישראל, לדוגמה, בוחנת את ההשקפה הלאומית-ליברלית מתוך הפריזמה ההיסטורית, ומצביעה על כך שהלאומיות והליברליזם הופיעו בה בעת, כחלק מאותה הדרישה לריבונות העם, ועל כן שתי תפיסות אלו חיות בשלום זו עם זו.⁵ נראה כי קיים קשר הדוק בין התפיסה החברתית למציאות שבה היא צומחת ובתוכה היא שואפת לממש את עקרונותיה, מציאות שאיננה עונה בהכרח על הדרישות הפילוסופיות המסורתיות. למעשה, טענתה של בן-ישראל חושפת זרמי עומק העומדים בבסיסה של ההגות החברתית ומעצבים אותה, שאלהם ניתן להגיע על ידי השיטות הנוספות לעיון הפילוסופי. בדומה לכך, ניתן למצוא הסברים רבים המיישבים בין שני עקרונות אלו, המורכבים מתפיסות קמאיות, תשתיות ואינטואיטיביות לגבי טיבה של חירות הפרט וטיבה של הלאומיות. הסקירה המובאת להלן מציעה ללמוד את ההשקפה הלאומית ליברלית באמצעות הפריזמה הספרותית. זאת, מתוך הנחה שבכוחו של המדיום הספרותי לשקף את הלכי הרוח ואת הנרטיבים העומדים בבסיס המתח המובנה בין הלאומיות והליברליזם, ואף להסביר מתח זה. באפשרותו של המדיום הספרותי לשאת סתירות ומתחים כפי שהם, ועם זאת להעניק

המונח "לאומיות ליברלית" טומן בחובו מתח מובנה. תפיסות לאומיות מניחות שקיימת זהות קולקטיבית, ושלקולקטיב יש את הזכות לממש זהות זו. אולם תפיסות ליברליות מתייחסות לאדם כאינדיבידואל, בניגוד לתפיסות חברתיות אחרות, ובהן רבות מן התפיסות הלאומיות, שמעניקות משמעות לאדם רק כפרט בתוך החברה. התפיסה הליברלית בטהרתה, לכאורה, מובילה לעולם גלובלי, המעניק חירות לאדם הפרטי ומאפשר לו לממש את רצונותיו, מאווייו וזהותו. מתח זה מצוי גם בהגותו של זאב ז'בוטינסקי ומפרה אותה. כמנהיג התנועה הרביזיוניסטית הנחיל ז'בוטינסקי לתנועתו שני עקרונות אלו, לאומיות וליברליזם. על אף שתפיסתו הלאומית ליברלית של ז'בוטינסקי לא נכתבה כהגות סדורה, היא צמחה מתוך היכרותו המעמיקה עם תיאוריות חברתיות ומדיניות, ואת שיטתו הוא פיתח כחלק מהמסורת של המחשבה המדינית. בהתאם לכך, משפט מפתח בהגותו של ז'בוטינסקי, החוזר בווריאציות שונות, הוא למעשה פרפרזה על המצב הטבעי על פי תומאס הובס וג'ון לוק. ז'בוטינסקי קובע כי "בראשית ברא אלוהים את היחיד; כל יחיד הוא מלך השווה לרעהו – והרע 'מלך' גם הוא".¹ מהותו של הפרט, לפי ז'בוטינסקי, קודמת מבחינה מחשבתית לקיומה של החברה, והפרט הוא סיבת החברה ותכליתה.² תפיסה זו ממקמת את הגותו המדינית של ז'בוטינסקי על רקע הוגי האמנה החברתית, בייחוד על רקע המסורת הליברלית שמתחילה עם הגותו של לוק, ואכן, כחלק מהמסורת הליברלית דוגל ז'בוטינסקי בחירות הפרט, בהיותו שווה בין שווים, ובהתערבות מינימלית של המדינה בחיי הפרט כך שלכל אדם יהיה החופש המרבי לבחור באיזה אופן ינהל את חייו ויבטא את ייחודיותו.³ אולם מתוך אותה הנחת היסוד מפתח ז'בוטינסקי גם את תפיסתו הלאומית.

1 זאב ז'בוטינסקי, אוטוביוגרפיה (ירושלים: ערי ז'בוטינסקי, תש"ז), 38.

2 אריה נאור, מבוא ללאומיות ליברלית: כתבים, מאת זאב ז'בוטינסקי (תל אביב: מכון ז'בוטינסקי ויד יצחק בן צבי, תשע"ג), א: 23.

3 שם, 30.

4 שם, 26.

5 מתוך הרצאה בנושא התפתחות הלאומיות והליברליזם באירופה שהועברה במרכז מורשת בגין, בתאריך 3.10.2017.

אם כל בעל חי שואף למלכות, אם בזה מתרכזים כל מאמציו, יש קודם כל לזפות את השאיפה הזאת, כלומר יש להכיר: כן, כל בן אדם הנהו מלך. החברה צריכה להיות צבור מלכים. על כן נופלות כל הקונצפציות אשר מסיקות את הכללים האתיים מתוך הכנעת רצון האדם לרצון שמלמעה. אין רצון הגובר על רצונו של כל "מלך" בודד. אין טעם לאתיקה, לאמור לתורת המוסר, הבנויה על הנחה בלתי מוסרית כזו, כאילו בן אדם המושלך אל תבל ולייסוריה בעל כורחו, עודנו "חייב באופן מוסרי" לפני מי שהוא או לפני מה שהוא... מנקודת השקפה זו מתבססים המשפט והממלכה אך ורק על החוזה החברתי. זהו חוזה בין מיליארד וחצי מיליארד מלכים שווי זכויות. אין להם ברירה אחרת, כי בלעדי חוזה כזה, יתפרץ כל אחד מהם לתוך תחום שלטונו של זולתו.⁸

*

להם פשר. יצירות מסוימות ייטעו את ההשקפה הלאומית ליברלית בתוך תפיסת מציאות רחבה יותר המסבירה את שני הערכים הללו יחד, בדומה להסבר שסיפקה בן ישראל, הרואה ברעיון של ריבונות העם עיקרון שמסביר הן את הלאומיות הן את הליברליזם ומיישב ביניהם. יצירות אחרות עשויות לשמור על המתח ולהעניק לו פשר בכך שהוא חלק מהיצירה. באמצעות מאפייניה הייחודיים של הספרות על פני המדיום הפילוסופי-לוגי – ההיגיון הפנימי המנחה את העלילה, האמפתיה המתעוררת בקורא כלפי הדמויות, האפשרות להעניק משמעות חדשה למילים ולמושגים מוכרים וכן הלאה – היצירה הספרותית עשויה להציע פרשנות מרובדת ואמביוולנטית אך יחד עם זאת בעלת מובן.

כלומר, החירות שלה זכאי כל אדם אינה רק תולדה של ההשקפה המסורתית התולה את זכויותיו הטבעיות של האדם בתפיסה הדתית הסוברת שכל אדם נולד בצלם אלוהים. החירות נובעת דווקא ממקור לא דתי, אלא מתוך הכרה בשלטונו של כל יחיד על עצמו. הכרה זו אינה מאפשרת הטלת מרות חיצונית על האדם אלא אם כן הוא בוחר בכך מרצונו החופשי. ז'בוטינסקי כולל בכך גם את המרות הדתית. לפי דרכו, הדת אף היא אחד מתוצרי של דחף המשחק, כחלק מהתרבות האנושית כולה. התפיסה הליברלית של ז'בוטינסקי העולה ממסה זו מושתתת אפוא על רעיון של בחירה חופשית מוחלטת, ומסבירה את ההיסטוריה האנושית כתולדה של הבחירות והיצירות הלא הכרחיות של האדם. הדחף לפנות אל הלא הכרחי, אל המותרות ואף אל גחמות, הוא זה שמקדם את האנושות, ולא הכורח. בניגוד לתפיסה האידיאליסטית-דטרמיניסטית מחד גיסא של הגל, ובניגוד לתפיסה המטריאליסטית-דטרמיניסטית מאידך גיסא של מרקס, ז'בוטינסקי שואף להסביר את העולם כמרחב אקראי הנתון למרותו של האדם לבדו.

אופייה של הכתיבה הספרותית מאפשר מניה וביה דרך הסתכלות מורכבת יותר מהעיון הלוגי-פילוסופי, ואכן ניתן למצוא ברומן "שמשון" העמקה של פרשנותו המורכבת והחדשנית של ז'בוטינסקי להשקפה הליברלית.⁹ בספרו הגביש הממקד מבחין הפרופ' דן מירון היטב במהלכו של ז'בוטינסקי, ומראה כי "שמשון" הוא בעצם חקירה סיפורית מרחיקת לכת של הטרגיות ההיסטוריות המגולמת באי שילובם של דחף ההכרח ודחף המשחק.¹⁰ דחף ההכרח בא לידי ביטוי ברומן בדחף ההישרדות הלאומית של ישראל, ואילו דחף המשחק הוא המאפיין הבולט של הפלשתים. דמותו המפוצלת של

עשויה אפוא להתעורר ציפייה בקרב הקורא את כתביו הספרותיים של ז'בוטינסקי למצוא בהם הסבר שיאחד בין הלאומיות לליברליזם, ואף על פי כן, המתח הקיים בין לאומיות לליברליזם נשמר גם בכתביו הספרותיים. אולם הללו מצביעים על קרע אחר, על דואליות אחרת שמקורה בתשתית תפיסתו של ז'בוטינסקי את האדם ואת הציביליזציה האנושית ככללה. אך כדי לעמוד על עומק יצירתו הספרותית יש לעיין ראשית בכתביו ההגותיים של ז'בוטינסקי, שבהם הוא מפתח ומסעף את תפיסותיו הפוליטיות לכדי הסבר מעמיק על אודות טיבו וטבעו של האדם, ובכך מוסיף נדבך מהותי על הקודמים לו במסורת הליברלית. במסה "מבוא לתורת המשק (ב)" מטעין ז'בוטינסקי משמעות חדשה לקביעתו כי כל יחיד הוא מלך, וכך גם מעניק הסבר מחודש לתפיסת החירות שלו.⁶ ז'בוטינסקי קובע כי קיימים באדם שני דחפים שאינם תלויים זה בזה, דחף הכורח ודחף המשחק. מטרתו של דחף הכורח היא הישרדות, ותולדותיו הן הפעולות ההכרחיות להמשך קיומו של האדם והצרכים הנובעים מהקיום הביולוגי שלו. מתוך דחף המשחק, לעומת זאת, נובעות כל פעולותיו של האדם שאינן הכרחיות להישרדותו, ומקורו של דחף זה הוא נפש האדם, ולא גופו. בהמשך לכך, ז'בוטינסקי יוצר אבחנה נוספת בין שני הדחפים הללו ומסביר את דחף הכורח כהגנתי, בניגוד לדחף המשחק המוסבר כתקיף, ובעל שאיפה לשלוט. דחף המשחק הוא זה שעושה את האדם למלך, למכריע, שיש לו הרשות לפעול על פי הגחמות שלו, ולהגדיל את המרחב שעליו הוא שולט.⁷ בהמשך המסה דורש ז'בוטינסקי את רעיון האמנה החברתית על פי תפיסה זו, הסוברת שדחף המשחק הוא שעושה את היחיד למלך:

6 זאב ז'בוטינסקי, "מבוא לתורת המשק (ב)", אמה וחברה (ירושלים: ערי ז'בוטינסקי, תשי"ט). המסה פורסמה לראשונה בכתב העת "המצודה" בשלושה חלקים, מינואר עד יוני 1938.

7 שם, 204, 216.

8 שם, 217.

9 זאב ז'בוטינסקי, שמשון, מרוסית פטר קריקסונוב (ירושלים: כתר, 2007).

10 דן מירון, הגביש הממקד: פריקים על זאב ז'בוטינסקי המספר והמשורר

(ירושלים: מוסד ביאליק, 2011), 38.

על אף ההזדהות עם הקול ההגותי והפוליטי של ז'בוטינסקי, ועם ערכי הליברליזם והלאומיות, ורמי העומק שייכים לז'בוטינסקי האדם, ואינם שותפים בהכרח לכלל הרביוניזם. הקטעים המובאים להלן נועדו להדגים מגוון של קשרים והסברים אפשריים למתח שבין שני הערכים הללו. הסברים אלו אינם הסברים הגותיים אלא הסברים ספרותיים, הנשענים על תפיסות יסוד שאינן בהכרח לוגיות או קוהרנטיות. קטעים אלו חושפים את העושר הקיים בתנועה הרביוניסטית ובתפיסה הלאומית-ליברלית. יצירתו של יצחק שלו, לדוגמה, שמעט ממנה מובא בסקירה זו, מציגה תפיסת עולם שונה בתכלית מזו המוצגת ב"שמשון". עד כה הוסבר הרעיון הלאומי כזכותו של עם לבטא את ייחודו, וכחלק מזה לכל עם עומדת הזכות לשבת על אדמתו, אולם בשיריו של שלו האדמה עצמה היא הביטוי העיקרי של הרעיון הלאומי. הקשר בין האדם הפרטי ללאומיות נוצר במפגש בינו לבין האדמה, מפגש המתואר פעמים רבות כאינטימי. הוא מציג את המונחים "לאומיות" ו"ליברליזם" מנקודת מבט אחרת, ומתוך כך מאיר באור חדש את הקשר האפשרי בין מונחים אלו.

הפרופ' אריאל הירשפלד מציין שני מאפיינים מרכזיים בשירתו של שלו, רגישות ומקומיות.¹⁴ לפי הירשפלד, הדובר בשיריו של שלו הוא "האדם הרגיש" המתבונן בעולם ומעריך אותו על ידי החושניות וההתפעמות הרגשית, עוד בטרם הערכתו את העולם באמצעות רעיונות ואידאולוגיות. בהקשר זה מבין הירשפלד גם את אהבת הטבע של שלו כהתפעמות חושנית ראשונית מהטבע, התפעמות עזה הרואה בתופעות הטבע שלוחות של ה"אני": "אהבת צמחים" אינה אפוא בגדר חיבה חיצונית לצמחים אלא תחושת הזדהות עמוקה עם הוויה ותנועה המתרחשות בצמיחתם.¹⁵ המקומיות המאפיינת את שיריו של שלו היא, למעשה, המשך ישיר של הרגישות שלו. הקשר הראשוני והישיר לטבע הוא זה שמגדיר את הקשר שבין הדובר למקום: "מקומיות היא חוויה חושית, הנטבעת בתודעת האדם החי במקום – עד שהוא מזהה אותה עם עצמיותו ממש. המקום עצמו – אורוותי, ריחותי, חומי וקורי, ציפורי וחרקי – עובר הטבעה והוא חתום בתודעה, בתבניתה הראשונית ביותר."¹⁶ מכיוון ששלו מתעסק במקום שבו הוא חי ממש, בארץ ישראל על כל פינותיה הכמוסות, המפגש הרגיש והחושני בין האדם למקום הוא המפגש בין הפרטי ללאומי, שניים ששלובים זה בזה באופן אורגני.¹⁷ הקשר האינטימי לירושלים, לדוגמה, שחוזר לא מעט בשירים של שלו, הוא גם הקשר להיסטוריה של העיר ולסיפור הלאומי שלה, ולא רק לחוויה החושנית המפעימה שירושלים מספקת לדובר.

שמשון נמצאת בתווך, ומפלתו נובעת, לפי מירון, מהניגוד בין שני דחפים אלו שאינם ניתנים ליישוב. דבר זה נובע מהמבנה הטרגי של הרומן המציג את הניסיון ליישב ולייצר סינתזה בין שני דחפים אלו כטעות הטרגית המובילה לחורבנו של שמשון.¹⁸ הצבה זו של התפיסה התיאורטית בתוך תבנית ספרותית של טרגדיה חושפת מורכבות נוספת במחשבתו של ז'בוטינסקי. במסה "מבוא לתורת המשק (א)" קובע ז'בוטינסקי כי דחפים אלו מתקיימים זה לצד זה: "ההיסטוריה הריה פריה של פעולת הגומלים בין שני הדחפים היסודיים, הבלתי-לויים זה בזה, כורח ומשחק, אשר לשניהם שורשים בטבע האדם במידה שווה. שני הדחפים מסתרגים ומשתזרים בכל עת זה בזה, בכל עת פועלים ומגיבים זה על זה; כן קיימות תופעות של גבול, ששם שני הגירויים מעורבים ודבוקים זה בזה."¹⁹ בסקירה זו, של מגוון הקשרים המתקיימים בין דחף הכורח לדחף המשחק, ז'בוטינסקי לא מתאר מתח ביניהם, וודאי שלא סתירה שאינה ניתנת ליישוב. המתח בין הדחפים, הבא לידי ביטוי דווקא בספרות, מגולם בדמותו של שמשון, הן באופיו הן בגורלו. אך החידוש שבהעמדה זו לא מסתיים בכך. בניגוד למובא במסה "מבוא לתורת המשק" (א' וב'), ז'בוטינסקי מייחס את הצורך בלאומיות לדחף ההכרח, ולא רואה בו תוצר של דחף המשחק, ומפרש מירון: "את ישראל מניע בהכרח דחף ההכרח של ההישרדות הלאומית אל מול אויב חזק וחלום שליחות הלאומית."²⁰ כך, למעשה, חותר ז'בוטינסקי תחת ההיררכיה שקבע, שמעמידה את חשיבותו של היחיד לפני חשיבותה של האומה. שיוכה של האומה לדחף הכורח מבהיר כי היחיד תלוי באומה על מנת להתקיים, ועל כן ההיבט הלאומי אינו משני לחשיבותו של היחיד.

החלק הפותח את הסקירה הוא הקטע המפורסם ביותר מתוך "שמשון", ובאים בו לידי ביטוי הערכים שאותם מנסה שמשון לכנס יחד כצוואה לעמו: הצורך במלך ובאיסוף ברזל מטרות לשמר את הקיום הלאומי, מתוך דחף הכורח, ואילו הצחוק, שאותו מצווה שמשון מבלי להאמין שצוו יובן על ידי העברים, מסמל את החירות, שכן המשחק והשעשוע אינם הכרחיים. נראה כי מקורו של המתח בין הלאומיות לליברליזם במחשבתו של ז'בוטינסקי איננו בהתנגשות המחשבתית שבין שני הערכים, שבין האפשרות הלוגית שלהם להימצא זה לצד זה, אלא כתוצר של מתח בין שני צרכים, שני דחפים קיימים באדם ומעמידים את הקיום שלו לאור ההתנגשות ביניהם. בעוד שז'בוטינסקי מנסה לצייר עולם ללא דטרמיניזם, עולם שבו בחירותיו של האדם חפות מכל הכרח ומכל מרות חיצונית לו, הכורח, המתבטא בשייכות לאומה, מכרסם בחירות מלאה זו.

14 אריאל הירשפלד, "בין פרקי 'בראשית' לקנה הסוכר", בתוך השיר אל הזמן העובר מאת יצחק שלותל אביב: עם עובד, 2009, 211-234.

15 שם, 223.

16 שם, 224.

17 שם, 227.

11 שם, 38-39.

12 זאב ז'בוטינסקי, "מבוא לתורת המשק (א)", אמה וחברה (ירושלים: ערי ז'בוטינסקי, תשי"ט), 205.

13 מירון, הגביש הממקד, 83.

אך מעבר לכך, הזיקה בין האדם הפרטי למקום אינה רק השייך של תופעות הטבע – ריחותיו, טעמיו ומראותיו – ל"אני", אלא היא גם התפיסה של הדובר כשלוחה של המקום, של הארץ. בשירים רבים מתייחס שלו לארץ כישות חיה, נושמת, שלמה ואורגנית, והאדם החי על האדמה קשור אליה במגוון אופנים, בהם כצמח, כאהוב, כבן וכאב. השיר "רוח" מהווה דוגמה מובהקת לתפיסה זו:

וְעִירִי הַמְּגֻבֶּהֶת לְנֶשֶׁם
תְּנִשְׁמָה עֵמֶק,
כְּרָאָה חֲסוּנָה וּכְרִיאָה
אֲנֹתִיָּה עוֹלֹת וַיִּדְרֹת
וְחִמְצָן לְפִידוֹת בְּדָמָה.
עֲלֵי רוּחַ וּפְחִי, עֲנֵרְלָה!¹⁹

מעבר לתיאור הנשימה של ירושלים, עירו של הדובר, שלו מסביר את הרוח כחלופה למים. חלופה זו מדגישה את ישותה וחיותה העצמאית והבלתי תלויה של העיר. השורה "עלי רוח ופחי, ענרלה" מהווה אלוזיה לשירת הבאר – "עלי באר ענר לה" (במדבר כא: יז) – שבה שלו מחליף את מקור המים ברוח. המים, שנתפסים כמקור חיים, מעניקים חיים לארץ בפשטות, מכיוון שהם משקים את האדמה המצמיחה באמצעותם אוכל. במקרא יש אי אלו דוגמאות של האנשה של הארץ המתוארת כשותה: "וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר אִתָּם עֲבָרִים שָׁמָּה לְרֵשֶׁתָּהּ אֶרֶץ הָרִים וּבְקָעֹת לְמִטַּר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתָּה מֵיָם" (דברים יא: יא); "כִּי כֹאֲשֶׁר יֵרֵד הַגֶּשֶׁם וְהַשֶּׁלֶג מִן הַשָּׁמַיִם וְשָׁמָּה לֹא יָשׁוּב כִּי אִם הָרִוָה אֶת הָאָרֶץ וְהוֹלִידָהּ וְהִצְמִיחָהּ וְנָתַן וְרָע לָרֹעַ וְלָחֶם לָאֵכֶל" (ישעיהו נה: י) ועוד. אך בכל המקרים הללו החיים המיוחסים לארץ הם כאלה במובן זה שהם מאפשרים את חיי האדם החי על הארץ. הקשר בין האדם לארץ במקרה זה הוא קשר תועלתני והכרחי, ועל אף ההאנשה של הארץ, המוקד במקרים אלו הוא האדם. כאשר שלו מחליף את המים ברוח, ומאניש ומחיה את הארץ על ידי החמצן הזורם בדמה, הוא מעביר את המוקד לארץ. כך הוא מעמיד את הקשר שבין האדם לארץ על נסיבות רוחניות, במלוא מובן המילה, ולא תועלתניות. האדם מתפעם מהארץ, ומירושלים בשיר זה בפרט, כישות חיה ועצמאית שמשמעותה

אינה נגזרת של התועלת שהיא מביאה לו. קשר אינטימי ולא תועלתני זה, שבין האדם לאדמה, מתואר באופנים רבים בשירתו של שלו. בשיר "ארץ אל תהיי כחלום",¹⁹ לדוגמה, מייצר שלו אנלוגיה בין האדם לארץ. השיר מבכה את חלוקת הארץ, את הגבולות החותכים את הארץ המגבילים גם את האדם החי בה. אנלוגיה זו מופיעה באופן הדרגתי במהלך השיר. בתחילה מתאר שלו את האמפתיה המתעוררת באדם המכיר ויודע את הארץ כלפי הכאב שלה – העיניים שראו את נוף הארץ במלוא תפארתו מתקשות לראות אותו בעליבותו: "לא תוכלנה לראות נוף שואג כלביא נעלם/ כמו כלב בחור מלונה, מקופל כפותיו ושותק..."²⁰ בהמשך מתאר שלו את המגבלה של האדם עצמו הנגרמת בשל חלוקת הארץ: "רגלים דרכתן במשעול מגדל־שמש נשען כתף־חרמון/ רססתן במפלי הגולן וטבלתן בברכת המששים/ – התשובנה לסב בדרכים נעולות אפקים/ סב ושוב כאסיר במעגל טילו?"²¹ האנלוגיה מגיעה לשיאה בתיאור הפיזי הקרוב ביותר בין האדם לארץ, כאשר האדם נצמד לקרקע ושומע את עורקיה, כמו הדם הזורם בעורקיו שלו: "הצמדתם אזנכם לקרקע: הארץ כלה מבועים/ שוקקה כנביעות לבבכם. שמעו איך רנים עורקי מים/ כרנן צינורות בכתלי בית־מרחץ אלה..."²² אנלוגיה זו מציירת את הקשר האינטימי בין האדם לארץ כקשר שוויוני שיכול ללבוש צורות רבות, ואין בו צורת יחסים אחת המגדירה את המחויבות של האדם לארץ, או של הארץ כלפי האדם. הארץ יכולה להיות אם, אהובה או ילד, כך שהאדם הוא בִּרְבוּמָן בנה, אהובה או אביה: "לפתוה כמו אם, כמו מתני אהובה/ חבוקה כילה, כמו תקוה אחרונה".²³

תפיסה זו שונה מתפיסה נוספת בספרות העברית, שביטוי מובהק שלה ניתן למצוא ב"שיר בוקר" של אלתרמן.²⁴ בשיר זה גם אלתרמן רואה בארץ ישות בעלת קיום עצמאי, אך ישות זו דורשת את מאמציו של האדם, את עמלו ואף את קורבנו. לאורך השיר מתוארים מעשיהם של החלוצים לטובתה של הארץ – "נטע לך ונבנה לך"; "נלבישך"; "מה עוד לא נתנו ונתן" – ובבית האחרון מתואר הקורבן העשוי להידרש לטובת המולדת: "אם קשה היא הדרך ובוגדת/ אם גם לא אחד יפל חלל/ עד עולם נאהב אותך, מולדת/ אנו לך בקרב ובעמל!" בניגוד לכך, אצל שלו הארץ, המולדת, לא דורשת מהאדם דבר, ואף להיפך, היא מצמיחה, מרווה ומרפאת את האדם. בשיר "שערי ירושלים", למשל, שערי העיר מרוויים את הבאים אליהם על ידי הנקתם ב"חלב שיר מגדים",²⁵ ובשיר "למשגע

19 יצחק שלו, "ארץ אל תהיי כחלום", שכרון זהב: שירים (ירושלים: לוי-אפשטיין – מודן, תשל"ח), 60-63.

20 שם, 60.

21 שם, 61.

22 שם.

23 שם, 62.

24 נתן אלתרמן, "שיר בוקר", פזמונים ושירי-זמר (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1979) 302-303.

25 יצחק שלו, "שערי ירושלים", שכרון זהב, 36.

18 יצחק שלו, "רוח", אוחות ענף שקד: שירים (תל אביב: אגודת הסופרים העבריים ליד דביר, 1951), 28-29.

העזובה במקרה זה מבטאת את האפשרות לחירות, את האפשרות לדברים ללא תועלת ובלי סדר מוכתב מראש, בניגוד לשורות הפרדס הישירות הצועדות כמו חיילים. כאשר שלו מציג את האדם כשלוחה של הארץ, כאהוב שלה, בן, אב או צמח, הוא מעניק פרשנות מחודשת לקשר שבין האדם לפרט. האדם, ובעיקר האדמה שעליה האדם מתקיים, תפקידם לאפשר לאדם חיים – הארץ מצמיחה את האדם, מרפאת אותו, מרווה אותו ומעניקה לו חירות. האומיות והליברליזם מקיימים הרמוניה ביניהם ביצירתו של שלו. השייכות של האדם הפרטי ללאום אינה תובעת ממנו קורבן ואף אינה מגבילה אותו, אלא להיפך, היא מעניקה לו חירות, מחיה ומרפאת אותו.

נוסף על ז'בוטינסקי ועל שלו מופיעים בסקירה לימודית זו קטעים מיצירותיהם של אהרן ראובני, יעקב הראבן, שלמה סקולסקי ויעקב חורגין. בשונה מז'בוטינסקי ושלו, החירות המבוססת בקטעים המובאים להלן מוצגת במגוון פירושים ואופנים. בקטעים המובאים מתוך ספרו של אהרן ראובני, האניות האחרונות, נראה שהארבה הכבול במחזור נדידתו הוא הניגוד המוחלט לאדם החופשי שרשאי לבחור לאן יפנה, מתוך השליטה והשורשים שלו בארץ. בסיפורו של יעקב הראבן, "מחאה", רק במולדת קולו של הגיבור יכול להישמע. בשירו של שלמה סקולסקי המובא בסקירה זו, המולדת היא הרעיון הנשגב ביותר, ועל כן היא נחלתו של כל אדם. רעיון המולדת מבטא כך, במעין פרפרזה, את תפיסתו של ז'בוטינסקי כי כל יחיד הוא מלך. בניגוד להם, הקטעים המובאים מכתביו של חורגין אינם משלבים ערכים אלו יחד, והוא אינו יוצר דיאלוג בין ערכים אלו, אלא מקבלם זה לצד זה. סיפורו "יששכר האדום" מתאר את השאיפה לחירות של האדם הקטן והפשוט, והקטע המובא מספרו "חומת אגריפס" מתאר את השאיפה למולדת. מעבר לקומץ כותבים אלו קיימים כותבים רבים ששייכו עצמם לתנועה הרביזיוניסטית, ובהמשך לתנועת חירות. יש בהם מוכרים יותר כגון אורי צבי גרינברג, ומוכרים פחות כגון יעקב כהן, דב חומסקי ועוד. מטרתה של הסקירה המובאת להלן היא לחשוף את הקורא לטעימה בלבד מהעושר שנשכח.

תודה מיוחדת למשפחות הסופרים והמשוררים שנתנו הסכמתם לפרסום היצירות באסופה, לבני משפחת שלו, וינברג וסקולסקי. כמו כן, אנו מודים למשפחות פרצ'יק וחורגין על עזרתם בניסיון לאתר למי שייכות זכויות היוצרים. במידה ואחד מן הקוראים יכול לסייע לנו בכך נודה לכם גם כן.

שנפל לרגלי החומה" החר מרפא את המשוגע מחוליו.²⁶ היבט נוסף של תפיסה זו קיים בשיר "ירושלים שלי",²⁷ שבו מתאר שלו גם את האדם כחלק מהצומח, ובאמצעות תיאור זה ירושלים היא זו המעניקה לאדם חירות. שלו מתאר את המרפסות בעיר, את הנשים היושבות בן ואת הצמחים, כביכול את כל אלו הצמיחה העיר עצמה:

לבי לתריסים ירקים, תריסי עץ ירקים
שחרקו בירושלים שלי ולא נפתחו עד הסוף
עץ שיח של ירד טפס, נתגבב על הקיר בצדדים.
מרפסות נמוכות שלחף הגמל את שפתן
שם בלטו מן הקיר לרחוב, אפופות בפרחי היסמין,
וישבו בן נשים לבנות ממין היסמין הלזה
מגדלות "נענה" ו"שושנת של הדו" בפח ועציץ
העוטרם למרפסת סביב. לעולם לא תצא צעקה
מרפסת כזאת הצומחת נשים שקאלו [...]²⁸

הקירות והמרפסות שלובים בצמחים המטפסים, ואת הנשים המגדלות בעצמן צמחים, הצמיחו המרפסות. הטבע הלא מבוית בירושלים מצמיח את הצמחים המטפסים, את עשבי הבר ואת העזובה הפרועה והחופשית, שאלה כמה הדובר בסופו של השיר:

ורק שנכנסת הנפש לקצת צווכה, לךברים ללא
שמץ תועלת, ולקצת בטלה מצמיחה הרהורים
פעשברג הללו ליד ברו בלתימתקן בירושלים שלי
ולא פעצי תפוזים צועדים בשורות בפרדס.²⁹

26 יצחק שלו, "למשגע שנפל לרגלי החומה", קול ענות: שירים (ירושלים: קרית ספר, תשט"ו), 99-100.

27 יצחק שלו, "ירושלים שלי", שחרן זהב, 18-20.

28 שם, 19.

29 שם, 20.

ביבליוגרפיה

- אלתרמן, נתן. "שיר בוקר", פזמונים ושירי-זמר ב', 302-303. תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1979.
- הירשפלד, אריאל. "בין פרקי 'בראשית' לקנה הסוכר", בתוך השיר אל הזמן העובר, מאת יצחק שלו, 211-234. תל אביב: עם עובד, 2009.
- ז'בוטינסקי, זאב. אוטוביוגרפיה. ירושלים: ערי ז'בוטינסקי, תש"ז.
- ז'בוטינסקי, זאב. "מבוא לתורת המשק (א' וב')", בתוך אמה וחברה, 193-206, 207-221. ירושלים: ערי ז'בוטינסקי, תשי"ט.
- ז'בוטינסקי, זאב. שמשון, מרוסית פטר קריקסונוב. ירושלים: כתר, 2007.
- מירון, דן. הגביש הממקד: פרקים על זאב ז'בוטינסקי המספר והמשורר. ירושלים: מוסד ביאליק, 2011.
- נאור, אריה. מבוא ללאומיות ליברלית: כתבים כרך א' מאת זאב ז'בוטינסקי, 11-56. תל אביב: מכון ז'בוטינסקי ויד יצחק בן צבי, תשע"ג.
- שלו, יצחק. "רוח", אוחות ענף שקד: שירים, 28-29. תל אביב: אגודת הסופרים העברים ליד דביר, 1951.
- שלו, יצחק. "למשגע שנפל לרגלי החומה", קול ענות: שירים, 99-100. ירושלים: קרית ספר, תשט"ו.
- שלו, יצחק. שכרון זהב: שירים. ירושלים: לווין-אפשטיין – מורן, תשל"ה.

זאב ז'בוטינסקי

1940-1880

שמשון

קטע מרומן

שמשון קפץ את אגרופיו בחזקה. ביום חג האביב התהולל אתו אותו מרודך מעקרון על מדרגות המקדש, חיבק את צווארו שר שירים – ואפילו לא התרברב שהיה בצורעה רק לפני ימים אחדים והיכה שם את פרנסי המקום. לפתע עלה על דעתו של שמשון (כאילו לא היה אפשר לנחש קודם לכן דבר מובן כל כך) שהם כולם – הפקידים ושרי המאה – או כמעט כולם, הספיקו כנראה לבקר במשך הזמן הזה הן בצורעה והן בחברון לא פעם. הם סחטו, חיפשו, הרגו – ואחר כך התהוללו אתו, עם שמשון, והוא השמיע באוזניהם את חידודיו.

"ומה עם הנפחים והברזל? גילו אותם?" שאל בשיניים חשוקות. "לא", ענה חרמש. "על כך אנחנו חייבים תודה למכבנאי. יום קודם לכן דיווחו לו לוויים כלשהם שעומדים לבקר אצלנו. והוא הורה מיד לסלק את כל מה שהיה צריך לסלק – אל ההרים שמאחורי מערת השדים."

הם שוחחו במפרץ עזה, לחוף הים. שמשון קם, הניח יד על כתפו של חרמש וצעד אתו שעה ארוכה על פני החול הלוך ושוב, בלי לומר דבר, ורק טלטל את ראשו.

"ומה שלומך, שמשון?" שאל אותו חרמש בביישנות.

שמשון ענה בחדות:

"שמח לי למדי; ובהמשך יהיה שמח עוד יותר."

על פי תנועת השרירים בכתפו של חרמש חש שמשון כי הלה הנמיך את ראשו מאוז.

"הגיע הזמן שאלך", אמר חרמש לבסוף. "שאוּביל אותך אל הבית שלך, או שאקרא לילדים? הם פה, לא רחוק."

"השאר אותי כאן, הם יבואו בריצה בעצמם."

חרמש דרש מרגל אל רגל ושאל:

"יש לך משהו למסור לאנשינו?" שמשון חשב קצת, ואחר כך אמר לאטו:

"מסור להם ממני שני דברים. הדבר הראשון: ברזל. יקבצו ברזל. ייתנו בברזל את כל אשר להם: כסף וחיתה, שמן ויין ועדרים, את נשותיהם ובנותיהם. הכול תמורת ברזל. אין יקר מברזל. תמסור להם?"

"אמסור. הם יבינו את זה."

"את הדבר השני לא יוכלו להבין בינתיים, אבל יצטרכו

המבקר הנוסף היה חרמש, אשר נמנה אי אז עם שועליו של שמשון. הוא אשר רצה להקים את שבט דן כולו להגנת השופט, בתום האסיפה ההיא בצורעה שהשתתפו בה שליחי יהודה. הוא הגיע אל שמשון ללא קושי: הפלישתים לא חששו לשמשון ולא שמרו עליו אפילו מרחוק.

חרמש הביא ידיעות עצובות, אשר שמשון אפילו לא העלה על דעתו. הפלישתים לא דיברו בנוכחותו על דברים כאלה, ונוצר אצלו הרושם כאילו הכול נרגע עכשיו והם שכחו את דן ואת יהודה, כפי שהוא עצמו שכח אותם. אבל הם לא שכחו. שוב קרה מה שקרה בשנה ההיא, לאחר שתמנתה עלתה באש, כאשר פרש אל מצוקי סלע עיטם: כאילו נפלה חומה של עיר נצורה, ואין עוד מגן. שוב משוטטות פלוגות פלישתים בסביבותיה של גמזו אשר על הגבול, ומן הסתם שוב יתפסו את העיר בקרוב. שוב באה משלחת לצורעה לדרוש שיעלו מס לפלשת; עם השליחים בא משמר חמוש שערך פתאום חיפוש בכל הבתים: חיפשו נפחים ומחבואי ברזל. ואף על פי שהיה אפשר לשחוט את הפלישתים החמושים אחד אחד, לא העז איש אפילו לרטון לעברם בגלוי. רק אחד הפרנסים, אבירם, אדם גאה, ניצב בפתח ביתו וצעק: "לא אתן להיכנס!" אבל השליח מדורך ציווה שיכו אותו כהוגן, ואילו בני העיר עמדו סביבו ולא הגנו עליו. הוא, חרמש, רצה לאסוף את הצעירים ולפתוח תגרת ידיים של ממש, אבל הפרנס מכבנאי בן שוני אסר על כך.

"אמור לי שוב, מה היה שמו של השליח הזה?" שאל שמשון, נושם בכבדות.

"מדורך. הוא מעקרון."

"מתי זה קרה?"

"שבוע לפני חג האביב."

להבין אותו, ובקרוב הדבר השני הוא: מלך. אמור נא זאת לך, לבנימין, ליהודה ולאפרים: מלך! האחד ייתן להם אות, ואלפים ירימו יד בבת אחת. כך הדבר אצל הפלישתים, ולכן הפלישתים הם אדונה של כנען. אמור זאת מצורעה ועד חברון ושכם, והלאה, עד עין דור וליש: מלך!"

"אומר להם," אמר חרמש.

"לך," אמר שמשון.

חרמש תפס את ידו והתחיל לנשקה; ובלי להרפות מידו שאל כקול נרעד:

"את שני הדברים האלה אמסור בשמך לעם. אבל האם לא תרצה לומר שום דבר לאנשים שאהבו אותך – לנו ולילדינו?" טיפה חמה נשרה על ידו של שמשון, ואחריה עוד אחת, ועוד אחת. לרגע קט נסחף בפיתוי: לספר לחרמש את מה שגילה לו אנקור החיווי במותו. אבל – לשם מה? מאוחר מדי. הלוא הם האמינו אז. לו יהי כך. והוא שחרר את ידו וענה, מסב את פניו הצידה:

"שום דבר."

חרמש שירך את רגליו בחזרה, ופתאום קרא לו שמשון. הוא נפנה לאחור: שמשון מחה בקפידה את גב ידו הלחה ואמר לו: "שיניתי את דעתי. מסור להם בשמי לא שניים אלא שלושה דברים: לקבוץ ברזל, לשים עליהם מלך, וללמוד לצחוק."

אהרן ראובני

1886-1971

האניות האחרונות

הקטעים המובאים להלן לקוחים מתוך הרומן האניות האחרונות שפורסם לראשונה בשנת 1923, ובשנית בשנת 1954 כחלק השני של הטרילוגיה "עד ירושלים". הטרילוגיה מתארת את חיי היישוב הישן בצל מלחמת העולם הראשונה ותחת המשטר התורכי. הקטע הבא עוסק בחיים רם, עורך של עיתון ציוני-סוציאליסטי, ובאנזלמוס מיאר, פקיד בנק צעיר, עולה מווינה, המנסים לסכל את גירושו של חיים רם מהארץ.

המלון הלך והתרוקן. חלק מהקוראים נשלחו לחפשי, אחרים הוגלו לטבריה לשבועיים – הענן השחור הוליד גשם קל. אך עוד נשארו אחדים שגורלם טרם נחרץ וההחלטה נדחתה עד ישוב ג'מל פחה ממלחמתו במצריים. בעיר לא פסקו השמועות על מפלת התורכים, גוזמאות שמאחריהן פעמה בלב כל תשוקה אחת לזהות, שאיחדה את ירושלים לכל מפלגותיה – התשוקה להתבשר, כי השמועות ההן קוימו במלואן וג'מל פחה לא יזכה לשוב חי. אף על פי כן שב וישב, כמו לפני כן, במקום שאיווה למושב לו – על הרהצופים, במגדלה הבראה הגרמני. באחד הימים הזמין חיים רם את פקיד-הבנק, שנפגש עמו בבית המלון, ללוותו אל מגדלה הבראה ההוא.

"עלינו להביא את העניין לידי גמר!" אמר למיאר בצאתם החוצה.

עורך הדרך היה נרגש. בחור גבוה, דקגוף, בעל חזה צר, ידיו ורגליו ארוכות. הפעם זקף את גבו, שהיה כפוף קצת, כרגיל, והביט לפניו במבט מפוזה.

"מה קרה?" שאלהו מיאר.

הם ירדו ברחוב הרחב, שהוביל מבית המלון אל שער שכם. בדרך התחיל חיים רם מספר:

"הלא ידוע לך, שהגשנו בקשה לג'מל פחה, גבעוני ואנוכי. כתבנו כי אנחנו חברי מפלגת פועלים יהודית, כי מפלגתנו,

על פי השקפותיה המדיניות, מעולם לא היתה אויבת לממלכת תורכיה, כי שנינו באנו אל הארץ הזאת לפני הרבה שנים כדי להשתקע בה, כי שנינו היינו הראשונים להטיף להתעתמנותם של יהודי חוץ-לארץ, וגם עתה מוכנים אנו למלא בנאמנות את חובתנו, חובת אזרחים עותומנים – ועל כן מבקשים אנו מהוד-מעלתו, שירשה לנו להישאר בארץ.

"כאשר הגשנו את הבקשה כבר היה ג'מל פחה בדרכו אל תעלת סואץ. הבאנו אותו למותצריף, הוא פחת-העיר. הלה קיבלה מידנו והבטיחנו למסור אותה לידי ג'מל בשוכו. והנה לפני ימים אחדים הוא קורא אותנו אליו ומחזיר לנו את בקשתנו ואומר, כי אין לב ג'מל טוב עליו, ואין הוא, המותצריף, חפץ להיות מעורב בעסקינו. אם עומדים אנו דווקא על הגשת בקשתנו – מה שאין הוא מייצץ לנו לעשות – מוטב שנשלח אותה על-ידי הדואר. ברגש זה פשוט נבהל, מבין אתה? תורכי! כולם יראים לדבר עם הטפסר הגדול... שמנו את פנינו אל שאכר אפנדי, ראש המשטרה, יועצו הנאמן בענייני הממשלה. אולי ראית אותו בזמן מן הזמנים? גוי בריא ושמן, ופה לו – בהישמע קולו במשרדו עובר הד של רעם בחצר-המשטרה כולה. היתה לנו איפוא שיחה עמו, שיחה מעניינת! הוא התחיל לקרוא את בקשתנו – התפקע מצחוק: 'שוטים שכמותכם! כיוון שהוא עצמו נותן לכם להיחלץ מידי – מה לכם עוד? משוגעים! אחרי אשר תהיו באנייה, מה לכם ג'מל – כמוהו כחתול! – ומה לכם תורכיה כולה? יישארו להם פה ויטיחו ראשיהם בקיר! מה איכפת לכם? אתם סעו לכם לאמריקה וחיו והיהנו מחייכם עלי אדמות...' נתנו לו לדבר כאוות-נפשו. אחר-כך חזרנו לטענותי – כי אין כאן שאלת 'הנאה מן החיים', כי רואים אנו את חובתנו, שלא לעזוב בשעה חמורה זו את ארץ אבותינו, וכולי. מה אומר לך – כבאדם זה נשתנה פתאום, היה לאחרי. אינני חושב, כי רוח של צביעות דיברה מתוך גרונו – ודאי התלבה בקרבו ברגע זה זיק אחד מאשנעוריו – הלא היה לפניו שגוש של 'התורכים הצעירים', ובעת ההיא היה בזה משום סיכון-נפש בעד רעיון וכלי כל תקווה ממשית לרווחים – יהא כך או לא כך, מכל מקום קולו היה אחר ודבריו אחרים בשעה שפתח שנית: 'הצדק אתכם!

אל חיק עמקיו העמוקים. ההר רבץ תחתיו, המתמתח מלוא קומתו, וגבו שכאילו התמסר ליושבי העיר לעשות בו כחפצם, הביע שלוות ונחת – כיאה לו לגב הרסלעים עתיק וטובלב. מבין מעונות בני-אדם התנשאו אל תקרת השמים משכנות אלוהים – מסגדי אלוהי המוסלמים עם מגדליהם חבושי כיפות עגולות, קטנות, לבנות; מזורי אלוהי הנוצרים, בעלי מגדלי פעמונים מגושמים, מכוסי גגות קטנים, משוננים, ועליהם צלבים קרים, שהבריכו כלהבי-סכינים וחתכו את עורו הדק של האוויר הכחול. רק מקום מעונו של אלוהי היהודים נפקד בעיה. אמנם ברחובות היהודים היו בתי-כנסיות ובתי-מדרש, אך מעל הרי הסביבה לא נראו הרבה. האל, שעזב את עמו בנפלו, נפל אף הוא, כביכול, עמו; הוא, שנתן לארצו לנפול בידי זרים, היה לזר בארצו...

ממול לעיר, באמצע המורד של הרהזיתים, הבהיקה, כמו כדור מהופך של נחושת קלל, כיפת הזהב הגדולה אשר למנזר על שם מרים מנצרת. מסביב לכיפה הגדולה, למטה ממנה, ישבו, כמו אפרוחי-אווזים מסביב לאמם, כיפות קטנות, עבות, מזהירות ומבהיקות כמוה. ומרחוק, מעבר לנחל קדרון, נח בשקט ובאדישות ראשו הרחב והשטוח של הר המורייה, שבו כמו שמשון בעזה, מוקף חומת העיר ומובדל ממנה, מן העיר, עלידי קירות ובניינים עתיקים. באמצע הכיכר הגדולה, הריקה, בחצר בית-המקדש החרב, עמד ה"חרס-אל-שריף", מסגד החליף עבד אל-מלך, המכונה "מסגד עומר". ברחובות ובכבדות רבץ הבניין הכהה על קדקוד ההר, ומראהו כמראה ביצה ענקית, שהטילתה ציפור ענקית בעופה. הביצה שקעה באדמה עד לחצייה וחצייה השני בלט מעל לקרקע – מצבה על קברו של בית-המקדש. קסדת-מתכת עגולה, כהה, כיסתה אפלת חדריו הפנימיים, מערותיו ומחבואיו, ככסות שמיהלילה את האדמה. מתחת לקסדה סבבו את פני המסגד כמו בחישוק זוגיות קטנות, בעלות זוויות חדות, שהתנוצצו בקרינה שמש והיו לערבוביה של אורות כחולים, אדומים וירוקים. עתה קדרו גם הם. על כל הבית, בית האל הנכרי, ירד צל אפל; והלאה מזה, הרחק, למעלה מהמסגד ומהתווה ובוהו של בתי האדם, למעלה מגבה-ההר המשתרע, עליו השתפכה והתפזרה העיר ירושלים, מעל לעמקים שמעבר להר – שוב התנשאו הרים, גבוהים מאלה, ולראשיהם כרכובי-אוויר כחולים וסגולים – הרי מערביה-יהודה!

הדרך נטתה שמאלה והטתה את שני ההולכים. פה היתה הארץ שוממה וריקה ופראית, כמו אז, עת ירדו שבטי ישראל מההרים שמנגה, העומדים כחומה מעל לעמקי-הירדן – הרי מואב ואדום – ורגלם דרכה בפעם הראשונה על קרקע הנחלה המיועדה להם. ראשי ההרים המעוגלים והמחודדים, מכוסי עשב וקירחים, נסו והתפזרו לכל רוח, וביניהם פערו לועיהן אלפי נקרות, ואלפי קמטים וגבנונים עלו ובלטו בכל מקום. ההרים והעמקים, הנקיים והקמטים – הכל הסתער מטה, כמו גושי-הקרח בנהר-אביב שהתחיל נמס. מבטיהם של שני האנשים שעמדו למעלה, על הכביש, עברו בדילוגים על הצוקים הרמים ועל תהומות-האבן, וירדו מטה מטה, עד התחתית. פה התפתל גיא צה. דרך הגיא גלש סרט דק של מים – סרט כחול

כן, הצדק אתכם! ואחרי זה התייצב לפנינו בפוזה של נואם, העומד על הבימה לפני קהל-שומעים, והמסיר עלינו נאום פטריטי נלהב, שהכיל את כל נימוקינו ואת כל טענותינו אנו, ועל כך פירושים ומשלים וקריאות משלו – הנני אומר לך, האדם הזה דיבר שעה וחצי בלי הפסק, ומה שמוזר יותר – דיבר יפה, בעוז, באש, בכשרון אמיתי וברגש שדמה אף הוא לאמיתי... הד עברו! מובן מאליו שהרים את קולו יותר מן הרגיל – דרשה כזאת מותר היה להשמיעה באוזני כל, יותר מזה, טוב שאוזני כל תשמענה את הדברים האלה. לסוף סיים בלשון זו: 'לכו לג'מל פחה ואמרו לו: כרות את ראשינו מעל צווארינו ומן הארץ אל תשלחנו!' "אוהו! קרא מיאר והוציא קול-צפצוף.

"כן" נענע בראשו חיים רם. "אלא, מה בצע בדבריו? כל דרך ממשית לא הראה לנו. לכן החלטנו לעשות כעצת המותצריף – לשלוח את בקשתנו עלידי הדואר, והנה זה היום השלישי ותשובה אין. לכן הולך אני לשם – לבקש תשובה..."

"התדבר עמו?" שאל מיאר.

בשאלה הזאת היה רטט החרדה, שעורר בלב כל שמו של המושל העריץ ברור היה לכל, כי ההולך אל ג'מל פחה כאילו נכנס למבוי צר בעל שלושה מוצאים: אחד לתלייה, אחד לחסה, ובאמצע – לגלות או לכלא.

בעיני רם האירה הבנה צלולה כל-כך ועמה עצב כבד, הצרור בהבנה כזאת, ובציווי הפנימי, שאדם חי קורס תחתיו כתולעת רמוסה, ובסבל הכרוך בכל אלה – הסבל הגדול המפעפע הכל – עד שמיאר הרכין את ראשו דומם. באותו רגע גמר בלבו שלא יעזוב את רם – ויהי מה! עד הסוף ילך עמו – אם לבית הסוהר – אל בית-הסוהר, אם אל התלייה – אל התלייה, ואם יוכל לפדות את נפשו בנפשו הוא, יעשה גם זאת!...

ורם הוסיף:

"לשם זה אני הולך."

מיאר שאל עוד:

"ולמה איפוא לא הלכתם שניכם?"

"מה בצע, אם שנינו נסכן את עצמנו?"

"ולמה דווקא אתה?" אמר פקיד-הבנק בקול נמוך עד כדי לחש. חיים רם הניע כתפיו:

"הן אחד צריך ללכת!"

מיאר חדל משאלותיו.

הם ירדו בדרך הארוכה והמאובקה שלרגלי חומת העיר, תפוסים בהדי שיחתם, ברגשות ובהרהורים שעלו ממנה. כך הגיעו עד לתחתיתו של ואדי ג'וז אשר מצפון לנחל קדרון והתחילו עולים אל הרהצופים. מצד זה גבוה ההר ומשופע, העלייה ארכה כחצי שעה. למעלה, על הכביש הרחב והלבן, הסתערה עליהם רוח קרה, שנשבה באין מעצור מעל לראשי ההרים עתיקיהמים. הם פנו אל המגדל הגרמני. מימינם שכנה העיר – תווה ובוהו של גגות שטוחים, מרובעים, לבנים, אפורים, ירוקים, אדומים, ערבוביה של בניינים גבוהים ונמוכים, שדבקו בחזקה, ככוורות של דבורים, אל גב ההר הארוך והצר המשתרע לעיניהם. מכף רגלו ועד קדקודו כיסוהו בנייני-האבן הקטנים והגדולים האלה, עלו על כתפיו וירדו בין ירכותיו העבות מטה,

תורכית וחובשים "פסים" על ראשם ונראים כ"אוסמנלי"; כדי לגדל בהם מידת יראת-הכבוד ודרך-הארץ. לכן הכביד את לבו ואמר שנית:

"יסק!"

אנזלמוס מיאר פיסח בקוצר-רוח מרגל לרגל. "וויר האבען איינע ביטשריפט, מענש!" קרא בהתרגשות.

"איינע ביטשריפט, בעגרייפען זיע עס ניכט?"³⁰ הקריאה בגרמנית פרצה מפיו בלי כוונה, רק מתוך הרגל לדבר בלשון זו עם אנשים רשמיים.

עד אז היתה תשומת-לבו של הזקיף נתונה כולה לחיים רם, שהיה בעל-קומה ועמד לפני חברו; עתה שלח מבט חולף בצעיר השני ורוחו נפלה מעט: הלה חבש כובע לבד חום ומעיל-אבק קל מעין הקהווה, בגדים הגונים, כאלה שלובשים גרמנים אזרחיים: בידי החזיק מקל שחור, חלק ועגול, עשוי עץ שחור, טוב וכבד; ודיבר גרמנית. פני הדברים נשתנו.

איש-הצבא הזדקף ותקע את רגליו בקרקע ליתר יציבות. "אלמני?" שאל את רם וקרץ בעיניו לעבר פקיד-הבנק.

"אווט (כן), אפנדים!" מיהר חיים לאשר.

ובמששו בעיניו את הזקיף הנמוך חיך בקצות שפתיו והוסיף: "דבר לו לג'מל פחה... ואני תורגמנו... ג'מל פחה עצמו הזמינו לבוא היום."

בלבו של התורכי טרם תמו החששות. קמה שאלה חדשה: למה לא אמר לו גבוה זה מלכתחילה את הדברים האלה? למה אמר לו, כמדומה לו, דברים אחרים לגמרי? ואולם השני הן בכל זאת גרמני. בזה לא פקפק. ומוטב לו שלא להתגרות בגרמני. הוא נסוג אחורנית, אל מקום-עמדתו הראשון, ואמר:

"בואו!"

זה היה הקושי הגדול – וגם היחיד. איש לא עיכב בעדם אחרי היכנסם ואיש לא שאלם דבר. על המדרגות, שהובילו אל תוך בניין-המבראה הכביה, שוב עמד זקיף. הם יראו כי פה יתחדש כל אותו העסק. אבל הלה לא זו ממקומו, רק הראה להם בקצה כידונו, בתשובה למבטם השואל, על דלת-הזכוכית שלפניהם. הם נכנסו אל אולם מרווח וגבוה עד למאוד, בעל עמודי-אבן כבירים ותקרה מעיקה במשאה. התקרה ירדה על האולם בכבדות רבה כל-כך, עד שנמחק כמעט רושם גבהותה. כל האולם הזה, על אפלתו הקרירה וקירותיו קירות-האבן העבים, היה כמערה עמוקה לרגל הרסלעים. מלמעלה גלשו אל תוך האולם מדרגות-אבן רחבות, סובבות בחצי מעגל, מדרגות נמוכות, חלקות. במדרגות אלה עלו השניים ובאו לאולם שני; מהאולם הזה יצאו למסדרון ושוב עלו והתחילו תועים במסדרונות ארוכים, דוממים, מוארים, מבריקים מרוב ניקוי. אנשי-צבא-המשמר, שעמדו פה ושם בוויות או על-יד אחת הדלתות, המסומנות בספרה כמו בבית-מלון, הורום בתנועת-יד שילכו לאורך המסדרון, או יצעו להם לעלות, או לרדת. האחיות הגרמניות, שמיאר פנה אליהן בשאלה, הצטחקו בנעימות לרוחב פניהן העגולות וענו, כי אין הן יודעות כלום, והבעת

כהה, קר וחד. הסרט השתרע והתרחב בדרתו ונפל לתוך כתם מים רבים ונבלע בהם. ממקום-עמדם ראו ברור מקום נפילת הירדן אל ים המלח.

על אף כל הדאגות והעסקים שהטרידו לא יכלו לעבור שם בלי שיתעכבו לרגע וישקיפו על העיר ועל עמק הירדן. וחיים רם, אחרי שתי-עשרה שנה, עוד הרגיש בחריפות את גודלה ופלאיותה של הארץ אשר מסביב לירושלים. וכל פעם שיצא מהעיר שב הרגש הזה וכבש את לבו כמו בפעם הראשונה. אנזלמוס מיאר תפס בידו את כובעו הרך מעין הקהווה. "רוח!" קרא בהתפעלות. "שם ודאי סערה – בים המלח!" הם פנו והמשיכו את דרכם.

"אין דבר!" אמר חיים רם בהסבו שנית את פניו אל ים המלח מטה, וזוהר רך ועצוב בעיניו. "אין דבר, עוד ישתנו הימים... עוד יחזור..."

עמד ולא סיים. לא היה צורך ולא היתה זו השעה לדבר על התקווה, שלמענה חי ופעל ושעליה נתן בלי-חשבון את כל שנותיו וכוחותיו.

בית-ההבראה הגרמני קרב אליהם לאט – בניין-אבנים כביר, קירותיו כחומת-מבצר וגגותיו הרבים נכנסים זה לתוך זה בעיגולים כמכסי-שריון על אנטי-מלחמה. הבניין היה כעין סמל הכוח הגרמני הגס והקהה, גושי אבן וברזל, שהועמסו על ראש ההר הגבוה הזה, הרהצופים, למען ישגיחו על עמק הירדן ועל עיר-הקודש. מפני סרבולו והתפשטותו נדמה נמוך כמעט. על חזיתו התנשא מגדל – גבוה ומגושם, מגושם כל כך, עד שהמגדל הרוסי, אשר על ראש-ההר השני, במרחק חצי קילומטר ממנו, נראה לעומתו כרומוח קוזקים דק לעומת ארובת-העשן של בית-חרושת לתותחים. חלק לא קטן מן הדרך הכבושה ומכיכרות-ההר שמשני עבריו מוקף היה גדרות של חוטי-ברזל – קניין הגרמנים!

"גם אלה דאגו לעצמם לאורך ימים!" העיר פקיד-הבנק. "פירמידות!" ענה חיים רם. "מאותם הבניינים המאריכים ימים, שבעליהם מתחלפים וחולפים."

ניגשו אל השער. עיקר הקושי היה בכניסה אל תוך החצר. על יד שער-הברזל הפתוח עמד זקיף, תורכי נמוך, פניו שטוחות ובידו רובה, ניצב על הקרקע וכידונו נטוי כלפי ענני-החלב האפורים, השטים במרום. עיניו הבריקו מבעד לסדקיהן הצרים. הוא צעד צעד אל אמצע הפתח:

"יסק (אסור)!" אמר בחומרה.

הם קרבו אליו. חיים רם התחיל מסביר לו בתורכית, כי הגיש בקשה לג'מל פחה זה ימים אחדים והיום עליו לקבל את התשובה; כי הבקשה הזאת חשובה מאוד, כי לשם זה בלבד באו הם שניהם מן העיר הנה.

איש-הצבא הסתכל בקצות מכנסיו, שהוציאו מלל מרוב שימוש, בכתם השמן, כגודל הבישליק, שעל כנף מעילו, ב"פס" שעל ראשו – זה הסימן המובהק לשייכותו לכלל האזרחים העותומנים – והרהר בנפשו, שאין דרכם של אנשים נכבדים לעלות ברגל מן העיר עד המקום הזה. ואף-על-פי שלא היה לו טעם לחסום את הדרך בעדם, בכל-זאת החליט, כי מן היושר להחמיר על אנשים כאלה, הבאים ברגל מהעיר ומדברים

30 גרמנית: "יש לנו כתב בקשה, בן אדם! כתב בקשה, האינך מבין זאת?"

במחור עבר ברקמחשבה כי לא טוב לעמוד על דרכו של ג'מל פחה ובני-לווייתו באמצע החצר, ולא כאן המקום לדרוש ממנו תשובה. מוטב, שימתינו מן הצד, עד שיעבור הוא ואנשיו, ואז ייכנסו אחריהם. הם פנו בחיפזן שמאלה, פקיר-הבנק הקדים את חברו. בהלת-פתע תקפה אותו. הכל היה לתוהו. מחשבה אחת כבשה את רוחו: עליו להיעלם מעיני ג'מל! בקרבת מקום ראה אוטרמשא גבוה כולו עטוף צרד. כהרף-עין בא אל אחורי האוטו ושם עמד דומם.

חיים רם לא נחפו כל כך. ולוא חפץ להתחמק – כבר איחר את המועד. המושל השגיח בו, ולפתע עלתה בו מחשבה לחקור ולדעת, מי הוא זה הבחור הגבוה, בעל הרגליים הארוכות, אשר רצה, כפי הנראה, להשתמט מפגישה עמו.

"גל!" קרא בקול מצווה.

רם עמד תחתיו. כחץ מקשת רץ אליו קצין מבני-לווייתו של ג'מל, ומתוך-ריצה הניף ידיו במרץ, בתנופות שפירושן היה "חזור!" מאחוריו נשמע עוד פעם קול הפחה:

"גל בוריא (גש הנח). בשיבוזוק!"

חיים רם ניתק מהקרקע את רגליו, שמשקלן גדל פתאום, וקרב אל הפחה הכל-יכול בצעדים רחבים ומוחלטים, ועמד לפניו זקוף ובלתי-תנועה. אחרי השליט עמדו כל בני-לווייתו קפואים. איש לא ההין לזוז ממקומו, להניע רגל או להשיב את רוחו בנשימה ברורה לאוזן.

"מי אתה?" שאל הפחה בחריפות.

חיים רם שתק. פניו חוורו מאוד.

"האינך מבין תורכית?" צעק ג'מל בגסות, כאילו רצה לאמור: האינך מבין שפת בני-אדם?

"מבין אנוכי... אפנדים!" ענה חיים רם בהתאמצות.

קרב מאחריים אל ג'מל עמד המותצריף. הוא מתח את צווארו, ופניו העדינים, העטורים זקן שחור ויפה, חוורו כמו פני רם. פתאום נפגשו עיני שני האנשים האלה ורם ראה וידע, כי הלה ירא מפני הדברים שהוא, רם, יאמר בעוד רגע – פן יכניס גם אותו אל העניין. פניו הנדהמים של מושל-העיר עודדו את רם. "איזה פחדן הוא המותצריף!" עבר במחור. הוא כעס מעט לשם תיקון גורו וחתחיל לדבר בקול אמיץ. בלי רעדה כמעט: "אפנדים! אני וחברי הגשנו לך בקשה, לפני שלושה ימים... בדבר זה, שחפץ אתה לגרשנו מארץ אבותינו..."

"יודע אני!" הפסיק ג'מל פחה את דבריו באותו קול גס. "אתה הנך אחד מהשניים?.. קראתי את הבקשה... רוצים אתם דווקא להישאר בארץ? מכיר אני אתכם... יודע אני את כוונותיכם! חפצכם להקים כאן מדינה משלכם, שתבידל מתורכיה..."

"סטחפר אללה (ישמרני האל)" קרא חיים רם בקול של מחאה. ג'מל פחה לא שם לב למחאתו. קולו הלך ורם. בחצר כולה עמדה דומיית-מוות. פני אנשים שבפינות הרחוקות היו כאבן, ועלפני אבני החומות עבר לחש של סקרנות. היה רושם, כאילו עוסקים כאן בשאלת תלייה חדשה. "הצענו לפניכם את ארס-נהריים, נתנו מקום למושבותיכם באנאדול, אך אתם רוצים דווקא פה, מפני שמזימתכם היא מלוכה משלכם... אך כל עמלכם לשווא הוא. לשם כך אני פה. אנוכי אוציא מראשיכם את כל מזימותיכם... ואתם שניכם – עוד היום

פניהן באותה שעה הוסיפה ופירשה, כי אין הן רוצות לדעת מאומה על ה"שמוציגע באנאאוזען"³¹ – כך קראו הגרמנים לתורכים בני-בריתם. לסוף שאלם אחד מגרמניה-מבראה, את מי מהג'מלים הם מבקשים – את "הגדול" או את "הקטן?" "את הגדול" ענה חיים רם.

הוא ידע כי גם שמו של מפקד הצבא, שחנה אז בירושלים, היה ג'מל פחה, וכדי להבדיל בינו ובין המושל העריץ, כינוהו "ג'מל הקטן".

הגרמני הודיע, כי ג'מל הגדול, כמדומה לו, נסע העירה ויעץ להם להיכנס לתופיקבי שלישי. ערבי אחד, לבלרו של תופיק בי, ליווה אותם אל משרדו. בדרך שאלם אף הוא, מי מהג'מלים נחוץ להם – "אל כביד ולא אל זעיר?" מזור היה להם לשמוע כינויי שני הפחות הגדולים האלה מפי אנשי סביבתם.

השליש, תופיקבי, היה פקיד-צבא צעיר ומוזהיר, יפה-קומה, בעל שפם שחור ודק. הוא פתח בצרפתית, אך בראותו כי אין שפה זו שגורה בפייהם, עבר לתורכית. בפנותו אליהם הסביר להם פנים באותה אדיבות עדינה, שהיא טלית אופיינית לאכזריות אסייתית. בקשתם ידועה לו, אמה, הוא בידו מסרה לפחה. אולם תשובה מהוד מעלתו טרם באה; כאשר אך תבוא לידו, ישלחנה אליהם בלי דיחוי.

שוב תעו במסדרונות הרבים עד שמצאו את המוצא. פקיד-הבנק הפיח רוח פיו ברגש של הקלה: מילא, תהא התשובה מה שתהיה, ומה שלא הצליחו להיפגש עמו פנים אל פנים – אין בכך רע.

חצרי-המבראה השתרעה ברחבות ובהרווחה כמו כיכר-שוק ריקה. הם עברו באמצעה, בלכתם החליפו הערות בדבר סדרי התורכים, שחותמם ניכר במקום-מושביו של השליט הגדול, כמו בתחנת המשטרה שבפינה נידחת בעיר העתיקה ממש. ההבדל הוא רק בברק החיצוני. את הבלבול והערבוביה מלווה תקווה עצלה שהדברים יתיישרו מאליהם ויבואו על מקומם בשלום, או יתבלבלו עוד יותר, עד שלא תהיה כל יכולת לתלות במי-שהוא את האשמה. והעניינים מתנהלים כמו שהתנהלו מאז ומקדם. אין עין משגחת: בני-אדם לא-יודעים יכולים לשוטט כאן כל היום ולהתבונן בכל הפינות, ואיש לא ישים לב... וזה בעת מלחמה, במקום מושבו של השליט הצבאי הראשי... תורכיה!

לפתע נשמע מהשער קול פקודה קצרה. הם הפנו את פניהם לעבר הקריאה וראו קבוצת קציני-צבא לובשי מדים מבריקים נכנסת אל החצר ומתקרבת אליהם. היו שם גם פקידים אזרחיים ושייח'ים אחדים, עטופים באדרות כחולות-שחורות וליפות לבנות על ראשיהם. זה שצעד הראשון, וכל השאר התנהלו אחריו במרחק של שני צעדים, ביראת-כבוד בולטת, ורק אחר מהם, המותצריף, הדביקהו כפעם בפעם, הדבק ופגר – היה ג'מל פחה.

פני חיים רם חוורו.

"ג'מל!" קרא בהתרגשות. "נסור הצידה!"

אצווה לשלחכם... ולא תשובו לעולם!"
 "אפנדים!" אמר חיים רם בקול חזק, "אם תשלחנו, נאלצים
 אנו ללכת...מחר ניסע, אמרת... אך זאת אגיד לך: אנחנו
 נשוב... נעשה כל מה שביכולתנו כדי לשוב..."
 "הנני מבטיחך" אמר הפחה בקול לעג, "כי לא תחזור עוד
 לעולם לפלשתינה, לא אתה ולא חברך... הדאגה הזאת עלי
 היא... לך!"

כאשר יצא חיים רם מחצר המבראה, היה ראשו עליו סחרחר.
 הוא עלה על הכביש ופנה העירה, ובדרכו השתומם: האומנם
 חפשי הוא ללכת לאשר יחפוץ? איך זה לא נאסר בו במקום?
 הוא לא השגיח במיאר שהשיגו עד ששמע את קולו השואל:
 "למה קרא לך בשיבוזוק?"

רם צחק:

בשיבוזוק בתורכית – אדם פרטי, לא מן הצבא. ודאי סברת
 פירוש – רוצח? כך סוברים על בני אירופה... חדהדהה!..."
 ואחרי ששמע פקיד הבנק מפי חיים רם פרטי השיחה, ומה
 אמר לו ג'מל פחה, סיכם:

"ובכל זאת, בחסד... באמת בחסד!... וטוב שעלה ככה... סוף
 סוף טוב מזה לא יכול היה להיות."
 חיים רם נענע כתפיו ולא ענהו דבר.

ללא-צורך? ומי יודע, אם לא יאחר להשכיל ואם לא יגדל איחורו מדור לדור? כלי ישן ומתיישן הוא היצרון ואינו מסוגל להסתגל מהר לשינויים...

*

לא קרה דבר – כל דבר לארגיל – ובכל זאת קרן היום ההוא בזכרון שניהם כקראור בהיר בין שאר הימים האפורים של השנה. רגש יופיו המיוחד של אותו רגע נכנס אל לבם וכבשם רק באו אל החורשה, שהשתרעה אחרי המושבה, במורד ההר. החורשה ירוקה היתה, מצלה ודוממת – והדממה כאילו שכנה בה פנימה וארבה לכל תנועה של כל עלה, והחזיקה בו, בעלה, ועצרה בעד זעזועו. בצל העצים לא נשבה רוח חיה. האדמה היתה יבשה וחמימה, שטופה בהרות שמש צהובות, שהתגנבו לכל מקום דרך הסדקים שבין הענפים. היער מוקסם – שריו בחום צהריה הקיץ. הם שכבו בעשב, התהפכו מצד אל צד, מיששו את האדמה בידיים וביקשו להינצל ככל האפשר מלחץ החץ ומדקירות הקוצים. ברנצ'וק התענג משנה עונג – על היער, אשר אהבו אהבת עולם, אהבת בן-עיה, ששב ונעור בלבו, אחרי דממת דורות, קול המיתר העתיק, ועל העלם החסון שהשתטח כאן, עלידו, ושאהב את היער כמוהו.

"בן כמה אתה, פונק?" שאל ברנצ'וק.

"בן עשרים!"

ברנצ'וק תמה:

"עוד יש בני-עשרים בעולם!"

"ואתה, האם מעולם לא היית בן-עשרים?" צחק מאיר פונק. "מעולם!" והוסיף כמהרהר: "בן עשרים ממש – לא; קצת – כן; וגם עתה... וכאשר אהיה בן-עשרים – גם אז!" "יודע אתה, מה שהייתי רוצה?" המשיך ברנצ'וק, "הייתי רוצה, ככתוב במעשיות אוטופיות, שתפול עלי תרדמה פה, ביער הזה, ואהיה נם ימים רבים – מאה, מאתיים שנה – ואחר אקיץ ואקום, אצא ואביט על סביבי, ואראה – מה נעשה בעולם. לחיות ככה שנתיים – ולהירדם שוב למאתיים שנה... לנרדוד כך ולעבור בזמן של חמישים או שישים שנות חיי, דרך אלפי שנות חייה של האנושות."

מאיר פונק חש במליו של ברנצ'וק את ורצון להימלט מימות החול של החיים. הוא, פונק, אין חפצו להימלט. חפצו לחיות דווקא עתה, עם האנשים האלה שהוא מכיר אותם, ועל העבודה הזאת, הקרובה אל לבו. להרים קרשים כל יום הוא חפץ, למשש אותם, להעתיקם ממקום למקום, לגררם, להקציעם, לראותם הולכים ולובשים את הצורה שהוא רוצה להלבישם; להרגיש בקשי-עורפו של העץ ולהכניעהו; להרגיש בשרירים, ההולכים ונמלאים כוח, ובכוח הרועד בהם ומבקש לו מוצא במהלומת פטיש חזקה או בהרמת קורה כבדה. הוא אוהב לחטוב עצים, לכרות בורות ולאסוף אליהם את הארבה, הוא אוהב להיאבק, לרוץ, לצעוק ולצחוק – למה יאבד את חייו בשינה חסרת-טעם כזאת? הוא זקף את כתפיו הגרמיות, הקריב את ידיו אל חזהו, הניע אותן לאט, באימוץ השרירים, וכך הביע קוצר-רוח של כוח התובע מוצא. בעיניו הפקוחות לרווחה התבבאו, כמו בראי עמום, ראשי העצים.

הקטע הבא מובא אף הוא מתוך האגדות האחרונות, והוא עוסק בגיבור הרומן גדליה ברנצ'וק, סופר המצוי במשבר כתיבה. בשל הגעה של נחילי ארבה לארץ מצטרף ברנצ'וק לאיכרי המושבות לנסות ולמגר את הגזם. הקטע הבא מתאר את מפגשו של ברנצ'וק עם הארבה ועם מתנדבים נוספים במושבות, כאשר המרכזי שבהם הוא צעיר ירושלמי בשם מאיר פונק.

הוא יצא החוצה ברגש של ציפייה למשהו לא-מצוי, שיקרה תיכף-ומיד ויהיה דומה לזה שציפה לו בראשית המלחמה. מילדותו היה ה"ארבה" כרוך במוחו במושגים דמיוניים על אסונות טבע עצומים כמו רעידת האדמה, השתפכות הרגעש, בצורת ומבול, ומהפכות כאלה משכוהו כמשוך אש פרפר-לילה. צימאון נסתר למהומה קם בנפשו. יצר תוהו ובוהו, תשוקה לדבר-מה שישנה את מהלכם הרגיל של חיי אדם. הוא מיהר החוצה, כאילו קיווה מרגע לרגע לידיעות חדשות ומפתיעות. עלו על זכרונם מעשיות ישנות על הרעב והשממה הבאים בעקבי השרץ הזולל הזה. ואז התעורר בו החשק לראות, איך יהיה הדבר? מה יעשו בני-האדם כנגד זה? האם יקהילו את העם כולו למלחמה בשונא הקטן, שמחנותיו כחול אשר על שפת הים? האם יירו בו בתותחים, כמו שעושים בארצות אחרות? והרחוב עדיין מראהו כתמול שלשום. היה מי שעמד וראשו מורם כלפי מעלה; לרוב הלך כל איש לדרך ולא שם לב למחנות הארבה המעופף, שדללו, ודרך בשווייך נפש על אלה שישבו על האדמה – הכל ראום ביום דרשובעם. על המדרכות ובאמצע הרחוב – בכל מקום התגוללו גופים קטנים, רמוסים ומעוכים. רחמי ברנצ'וק נכמרו על החיים העיוורים, שאינם יודעים לאן הם הולכים ומה הם עושים; על החיים, אשר אין גבול לשפעם ואין חקר לשגעונם בין ביצירה ובין בבזבוז. יצר החיים ממריץ אותו, את הארבה, לנרדוד למרחקים, מעבירו מארץ לארץ, מפני ששום ארץ לא תכיל רבבות רבבותיו; הוא עף יום תמים, הרוח נושאת אותו, השמש שורפת אותו מלמעלה – הוא עף עד חושך. אז ירד ארצה לאט לאט, עייף ורעב. אין הוא בוחן מקום חנייתו ואין הוא בוחר בו. נסיון מיליוני דורות! שנצטבר מיליוני שנים, אומר לו, כי בכל מקום ירידתו על היבשה ימצא לו שולחן ערוך – שדה או יער, כר דשא ואחו – ועליו כל ירוק וצומח. בינתיים חלו שינויים על-פני האדמה. במקומות רבים נתקל הארבה בדרתו בגגות של ברזל וברחובות מרוצפי-אבנים. הוא סובב על גגות הברזל, נכנס דרך החלונות אל בתי-האבנים, זוחל אנה ואנה על-פני אדמת העיר המכוסה בשריון של אבנים חלקות, והאדם העובר ברחוב דורך עליו, גלגלי עגלתו ממעכים אותו. אינסטינקט!.. כמה מיליוני שנים תעבורנה עוד עד שירמוז לו יצרונם זה, כי מוטב לו להתרחק מהשדות המשמשים מקום קיבוץ לערמות גדולות של אבן וברזל – מעונות החיה המתהלכת על רגליה האחוריות, הצועקת בקולות שונים ומשונים ומניעה בידיה

נכנסו אל המחבואים אשר תחת הענפים רביהעלים, היורדים ונסרחים עד הקרקע. אי אפשר היה להוציאם משם. כל עץ תפוח־זהב היה מכשול לנזהגים בעדר הגזם, אשר ניהלוהו אל גומה מוכנה מראש; אצל כל עץ היו אנוסים לחפור גומה לחור. אבל עצם עבודת החפירה דווקא הייתה קלה. חופני חול אחדים מורמים ומושלכים הצידה, ותו לא. למאיר פונק היתה עבודה זו כמעשה־משחק. מהימים הראשונים לבואו היה לחפור־אדמה משובח. ידי וגבו הכשירוהו לכך. בטחונו הרענן בכוחותיו, הרגש המיוחד לאדם חזק, החס על החלשים, הניעוהו ללכת אל העבודה הקשה ביותר. בגמרו לברות גומה היה ממחר להצטרף אל חבריו ולעזור להם לאסוף את הגזם אליה. אז היתה סרה הכבדות מעיני אסתר, העששות מרוב חול וחום. לאה נגסה אותו במלים ואסתר צחקה את צחוקה הרחב והתקרבה אליו מן הצד. ברנצ'וק ניסה אף הוא בראשונה לענות להן, בלי להבין, כי לא אליו פנו. אבל שתי הנערות התעלמו ממנו. כרגיל לא תפס את הדברים ברגע הראשון ולא הרפה מהן. רק לאחר שנתנו לו כתף אדישה בפעם שנית ושלישית, נפקחו עיניו. הוא הסתגר, הביט אליהן בעיניים זועפות ופירש בלבו לרע כל מה שנעשה סביבו. והוא עצמו, מה הוא? אין הוא כאן "הסופר", שמתלחשים עליו ומספרים מעשיות, שלועגים לו ומפחדים מפניו, שמתעניינים בו, משום שאין יודעים מה בו, משום שאין בטוחים בו – כאן הוא פועל, שאינו מצטיין בשום דבר, בחור שאינו צעיר ביותר, שפיו מזקין ושיניו חולות, והוא טעון מתיחות לא־נעימה, ועיניו המעורפלות נראות כמוכות־סנוורים, ולעתים – כמסתכלות ורואות יותר מדי – עד שהן מעוררות רגש של בושה ורוגז בלב האיש אשר אליו כוונו. וסמוך לו, כאילו לשם הבלטת ההבדל בינו, הטיפוס האפל והעקוב, עומד זה, מאיר פונק, בא־כוחו של הטיפוס הבהיר – עלם חזק, גבה־קומה ורחב־חזה, קולו רם, תנועותיו חפשיות ועיניו מצטחקות ומבריקות ומייפות את פניו המחוממים והמאובקים על כתפיו עלים וקש, שדבקו בו בעת התגוללו על האדמה, בידו מעדר – אל־שדות צעיר! ולא עוד אלא שנדיב־לב הוא, טוב־עין הוא וכל מה שהוא, ברנצ'וק, רדף אחריו בלי הצלחה, מקבל זה, פונק בלי יגיעה וכדבר המובן מאליו. כמעט שאינו שם לב לכך. פתאום הוא עובר למקום אחר, רחוק מהנערות. נראה לו מהמקום ההוא יקל לנהל את הארבה, ומיד נשכחו השתיים ופניו הועדו לשם. לאה השחורה מלווה אותו בעיניים מבריקות, המחשיכות פתאום, פניה מחווררים, חוורון מבטו הנוטר של ברנצ'וק ננעץ בה. היא שובתת רגע מהעבודה, מרימה גזם מהאדמה ומזדקפת. חרגול גדול, שחור, צנום, מראהו כמראה החיפושית. רגליו בועטות בלי־הרף, כולו מפרס, תפוס בחזקה בין אצבעותיה. וברנצ'וק, שיצר האלימות והאונס היה טבוע בנפשו – תאוה נסתרת ואילמת, המשתוקקת לראות בשברון תוקפם של תקיפים – לא יכול לראות בעיניו של השרץ הזה, חסר הישע. "עזבי אותו!" – צעק אליה פתאום בקול מרוסק. היא שלחה אליו מבט של שנאה, בו ניכר היה רצון להכעיסו. בלי השיב דבר לחצה את הגזם באמצע גופו והתחילה מוציאה לאט לאט, כשפניה חיזוריים, את חזה השרץ מתוך בטנו הרכה.

שעה קלה שכב ושתק וחיך לדברי ברנצ'וק, כחיך הבוגר לחלומותיו של ילד, ובאותה שעה זכר וידע, כי בן־אדם זה סופר הנהו, מחבר ספרים, מהאנשים הנחשבים לחכמים ולהוגי דעות, ומשום־כך לא העז לאמור לו את מחשבתו – המחשבה שהיתה ברורה כל־כך בעיניו. אבל הוא לא היה מן הנופלים ברוחם בפני איש או מן המרפים מרעיונם. ואף זה: ברנצ'וק נראה אדם פשוט, אינו מקפיד על כבודו, אדם נוח לשוחח עמו. מאיר פונק הסב את פניו אליו בהחלטה.

"מה לי ולעולם שבעוד מאתיים שנה?" אמר בשלחו מבטים, מעל לגופו של ברנצ'וק, אל בין גזעיה־העצים האפורים. "כל האנשים שאני מכיר אותם יהיו מתים. האנשים של העת ההיא יהיו זרים לי. חפץ אני לחיות דווקא היום... לישון! – יש שאני מצטער על הזמן שאני מאבד בשנת־לילה! אין זה לצון: לפני שנתיים, זכורני, החלטתי, שלא לישון יותר מחמש שעות בלילה, כדי שיהיה לי יותר זמן לחיים..."

"לחיים," חזר ברנצ'וק מתוך גלגול לא־ניכר כמעט. "ומה, בדרך משל, היו חיך בשעות שהצלת מן השינה?" "קראתי," ענה מאיר פונק בכבוד־ראש. "קראתי הרבה. תאבתי לדעת הכל."

היה לו חשק, לברנצ'וק, להוסיף ולשאלו, אם הוא כבר יודע הכל, אבל התאפק. קל ללעוג – הרר – כל שרץ עושה זאת. אך לא כל שרץ יודע את השעה ואת המקום, שבהם אין לעשות זאת.

מאיר פונק נשם נשימה עמוקה, שמילאה את ריאתו אוויר־עז טהור.

"כשמתכלים ביער מלמטה, פנים אחרים לו" אמר מתוך חדווה. "כאילו מעולם לא שכבתי פרקן ביער... הגזעים עבים ונוקשים, הם נאחזים באדמה בשורשיהם כמו בידיים חזקות, שרירותיות. ולמעלה מסתעפים הם והסעיפים פושטים לגובה ולצדדים. העצים נוגעים זה בזה בצמרותיהם המסובכות. רשת ירוקה־כהה מתהווה... רשת לוכדת זהב קרני־השמש... טוב לשכב על האדמה ביער... ומה יהיה אחרי מאתיים שנה? כלום יהיה אז טוב מזה?"

"אתה – עוד שורשים עמוקים לד בקרקע שמתחת רגליך!" אמד ברנצ'וק וגיחך.

בעיני רוחו ראה את ימי עבודתם האחרונים, בפרדס של חול, רחוק מהמושבה. שתי נערות היו שם אתם – שחורה ובהירה. הבהירה, אסתר, היתה נמוכת־קומה ועבת־גוף, בהרות־קיץ פזורות על פניה ועל צווארה עד השדיים – מאלה הנשים, שדמותן, אולי, ריחפה לפני עיניו של היינה בשעה שהפליט: "קח לך פרה וגדל עגלים!" והשנייה, לאה, ממשפחת השפיפונים – על כך העיד גופה הדק, תנועותיה העצבניות, עיניה השחורות, הנוצצות, צחוקה הרוות, הזדקפויותיה העייפות, הרפיות, ופניה המחווירים פתאום. ושתיהן היו מתמלאות רוח־חיים מוכנה כל־כך לברנצ'וק, מדי גשת פונק אליהן בעת העבודה, מדי עמדו ועבדו אתן בשורה אחת.

העבודה בפרדס היתה קשה מזו שבשדה. הרגליים טבעו בחול עמוק. כל צעד עלה בהתאמצות. הגזם טייל בכל השבילים שבין העצים. השרצים סבבו את הגזעים, עברו בין השורשים,

חוט־מעיים דקים היו סרוחים באוויר, מתדבקים ונמשכים, דומים לטיפת חלבון המשתפכת ויורדת מעל לקליפת הביצה. קצות אצבעותיה של העלמה רטבו מדבקו של היצור המעוך. היא נרעדה והשליכה ארצה את הגוף הקרוע. "פה!" – אמרה מתוך ניגוב האצבעות בסמרטוט המשמש להנפה. עיניה הביעו הרגעה, התרגשותה שככה.

כל זה ארך רגע אחד, אולי חצי רגע. מיד שבו למערכה עם כלל הגזם, אספו המוניו אל הגומות, כיסום ברגבי אדמה, עמדו שעה קלה לפוש, רקעו בחול ברגליים לאות. תוך שתרו בעינים אחר מחנה מזיקים חדש גנבו מהעבודה רגעים אחדים. אותו פועל גבוה ומחמיר, אשר ניהלם במלחמה עם הארבה בשבוע הראשון לבואם, עבד במקום אחר, והמשיג החדש היה מן החסים קצת על עמל גופם.

"האכזריות המגורה הזאת," הרהר ברנצ'וק, "הקריעה בציפורניים, הצורך להרגיש בפרכוס בשר חי – יצר זה טבוע בנפש האשה – חלק מטבעה הוא..."

על פונק לא התרעם. להפך, הצעיר מצא חן בעיניו: רוחו היתה נדיבה, כוחו – זהיר, מתחשב בחולשת רעהו, רעננות צעירה הזהירה בעיניו. ואף התחרות לא היתה ביניהם: הוא, ברנצ'וק, הרפה ממה שלא יכול להשיג – המעשה כשועל ובענבים – ומאיר פונק לא ידע לקחתו. בתשוקתו הגברית עדיין שרד קב של בוז – בוז העלם ל"מין החלש". לא אחת ברח מפני מבטי הבנות הבורקים אל עיניו המעורפלות של הסופר לבקש בהן תשובה על ספקות רוחו. ברנצ'וק הרגיש בזה, ומשום־כך אהבו.

הרגש שוע בלבו בשעה שנגע בקמטי האדמה היבשה או במחטי הדרדרים – אותו הרגש נעור בו גם עתה, בהביטו אל פניו הצעירים ואל חזהו הרחב של ידידו.

"בכל־זאת, עוד יש לנו שורשים באדמה," אמר מתוך נצנוץ עיניים, שהתלחלו פתאום, "לא כמו לעמים אחרים, אבל בכל־זאת יש!.. אלמלא כן, כבר היינו עוברים ובטלים מן העולם!"

יעקב חורגין

1898-1990

יששכר האדום

סיפור קצר

- גיטל! בואינא הנה, גיטל!

איננה בבית? – הוא קם ומביא אותה מן המטבח או מן החצר או מאחד בתי השכנים. באה גיטל ברגליה השמנות והיחפות, ויששכר תוקע לעיניה את ידיו לתוך כיסיו ומוציא משם מיני מתיקה ופירות שקנה בדרכו הביתה. זה מנהגו יומיום בשובו מן העבודה; הוא מוציא את הדברים במתינות, אחד-אחד, מניחם במערכה על הספה, ופניו אומרות נצחון וגאווה, כאילו הביא אתו שלל מלחמה.

- שוב בזבזו בסף! – מיסרתו האשה כנוסח אחד תמיד – בטלן שכמותך עוד יקבר בתכריכים שאולים.

- ומה בכך?! – משיב יששכר אף הוא תשובה אחת תמיד, כשהוא תוחב ממתק או פרי לתוך פיה של אשתו ולתוך פיו שלו – כלום רק העשירים רשאים ליהנות מטוב העולם הזה? או שמא גנבתי, חלילה?

אחרי תשובה שנונה זו מסתתמות טענותיה של גיטל. היא מוכרחה לשבת אצל בעלה ולאכול מכל מה שקנה, מכל המינים. לא יועילו טענות ודברים. והנה נשמע שנית קולו של יששכר: - דבורה! בואינא הנה, דבורה!

דבורה בתו היחידה יושבת לה באותה שעה על גגו השטוח של הבית וקוראת בספר. יום ולילה קוראת דבורה בספרים. ממעטת לאכול ולישון וקוראת בספרים. "כמו דוקטור" – מתפארת גיטל בהתפעלות. "כמו פילופס" – מתלוצץ יששכר בביטול. חולשה היתה לו ליששכר, לבטל בלבו כל אשה משכלת ויודעת ספר. פשוט: לא האמין ביכולתה של האשה ללמוד ולהשכיל. דבורה ממאנת לרדת. מעל הגג מתחננת היא אל אבא לבל יפריענה מקריאתה. אולם יששכר אינו מוותר. הרשה לא ירשה ל"פילופס" הזה להפר מנהג משפחה. דבורה! ושוב דבורה! עדיין היא עומדת בסירובה? – והרי מתרומם יששכר בכבודו ובעצמו, עולה יחף ובזריוות של צעיר על המדרגות הרעועות המעלות אל הגג, ומוריד משם את הבת בעל כרחו, על ורועותיו ממש.

- אבא... באמת... הרי זה משחק ילדים – מתאוננת דבורה בכעס עצור.

- בה... מה... – מעווה יששכר את קולו ואת פניו – לטעום,

יהודי מגושם ומוצק, בעל פנים אדומים וגסים וזקן אדום וסבון. שמו בפי כל: יששכר האדום.

רצונכם לראות את יששכר האדום? – את כל רחובות טבריה הוא מלא. הרגלים היחפות צפות בתוך סנדלים גדולים ורחבים למאוד. הראש מגודל השיער חבוי עד אזניו במגבעת נושנה וקרועה. מכנסים וכותונת מטולאים משמשים כסות לגופו. כולו מיוזע ומאובק ומבוהל – הנה זה מראהו של יששכר האדום בזמן עבודתו.

מה מלאכתו של יששכר? – הוא עצמו איננו יודע. הוא מוכן לעשות הכל ובלבד להשתכר כסף. מורגל בפיו: לא הידיעה עיקר, כי אם רצון השם. ואם יעלה רצון לפני השם יתברך – יוכל יששכר להיות ביקרע לבנאי מומחה או לגר מצוין או אפילו לרב.

עבודות של נגרות או של בנאות אין מוסרים לו, ליששכר האדום, ועל אחת כמה וכמה שאין פונים אליו בשאלות הנוגעות לרב. חלש כיום הבטחון ברצון השם וכוחי. אולם שני מקצועות כבש לו יששכר, הודות לבריות גופו וסבלנותו בעבודה – קברנות וסבלות.

מן הבוקר ועד הערב נושא יששכר משאות כבדים על גבו או על ראשו, או עוזר לטהר מתים ולשאתם לבית עולמם ולכרות להם קברים. רואים אתם את בית הקברות שעל הגבעה? – יששכר מבטיח נאמנה, שחלק גדול ממנו הוא מעשה ידיו שלו...

מן הבוקר ועד הערב – ובערב הביתה! אץ-רץ לו יששכר האדום לביתו, כשהוא גורר אחריו ברעש את סנדליו הגדולים על פני מרצפת-האבנים של הסימטה, מזמר לו בקול איזה פזמון שוק ערבי. וכולו צוהל ככהמה החוזרת מן השדה לרפתה. בשאון יתפרץ יששכר הביתה, יצנח על ספת הקרשים שבחדרו היחיד, וקולו שט לפניו:

בין הפרתחים היחפים והאפיקורסים הללו – דוקא שם כל הצדק והיושר.

כאן נעשה יששכר קשה כארו. לבו הגדול נצטמצם בקרבו כראשה של סיכה. את כל שגוענותיה של הבת היחידה סבל עד כה: רצתה ללמוד בבית-הספר – תלמד לה; ביטלה את זמנה על קריאה בספרי הבל – תבטל! טיילה עם בחורים – תטייל לה! אם כי כל הדברים האלה היו למורת רוחו. אולם הפעם – חוצפה, כפירה, קץ העולם!

מה עשה יששכר? גרש, ראשית מביתו אותו בחור רוסי שהיה מבקר את בתו, אחר-כך ערם ערמה ענקית של קללות וחרפות שנונות בלשון ישמעאל דוקא, למרבה השנינות, על ראש הציונים ובתי-הספר שלהם והספרים למיניהם. לבסוף פקד על בתו לבל תעז להביא שום ספר הביתה. ואם לא תשמע בקולו – יברח לקצה העולם וינקר לו בצפורניו אלה את עיניו, לבל יראה ברעה אשר תביא עליו בתו בשגוענותיה.

רעש ובכיות – ורק אז החלה המהפכה האמתית. בשבוע יששכר לעת ערב מעבודתו הביתה – התפרצה גיטל לקראתו בקריאות מפחידות כדרכה תמיד בשעת-צרה או מחלה:

- הוי, לבי! הלב! אני מתעלפת! אני מתה!

- מה?! מה קרה?! – נבהל יששכר.

- הלב! כאן! אני מתה! הרגוני! – הוסיפה גיטל לקרוא, מבלי לשים לב לפחדו של בעלה, ועיניה מתהפכות בחוריהן.

סוף-סוף הוציא יששכר מפיה את הידיעה המפתיעה. שדבורה בתו נעלמה. לאחר השיחה עם אביה, עזבה את הבית ולא שבה עד עתה.

ליל-שימורים היה אותו לילה ליששכר וזוגתו. ערים ישבו שניהם בשער החצר וציפו לשוב הבת. כל שמלה מנצנצת מרחוק היתה מקפיצה את שניהם על רגליהם. אולם בהיות הבוקר ושדבורה איננה – הבינו יששכר וגיטל שהבחורה ברחה לה לאחת הקבוצות.

גיטל קידמה את הבוקר ביבבות קורעות לב. היא הודיעה נמרצות, שאם לא תשוב יחידתה בעוד שעה הביתה – אז יכלה לבה והיא תפול ותמות... אבל יששכר רתח כולו ונתן צו: - אל תבכי, פן אהפוך את העולם.

והוא קפץ אל השולחן, תפס ספר מספרי דבורה, השליכו ברעש גדול ארצה, והתחיל רומס אותו בשתי רגליו, מתוך שנאה ותאוות-נקם משונה. אחרי כן הפליט קללה נמרצת מפיו ומהר לעבודתו.

כל אותו יום היה יששכר כדוב שכול. על כל דבר קטן חרף וקלל את האנשים, שבאו במשא ומתן אתו. ולא חטאה של הבת בלבד הרגיז אותו. עלבון נורא נגרם לו; אשה מרדה ביששכר והעזהו ללמדהו תורה חדשה. ולא אשה – כי אם נערה, אפרוח, בתו היחידה. –

*

עברו ימים. הופרה השלוה בחייו של יששכר האדום. לא עוד עשה את מלאכתו מתוך רינה ודעה מבודחת. לא עוד שב

או אקרע את הספר שלך, פילופס! – והוא חוטף את הספר מידה ועושה תנועה כאומר להוציא את איומו אל הפועל. אין ברירה. ודבורה טועמת מכל מין ובורחת תיכף, כאסיר היוצא מבית האסורים. האשה גיטל אף היא נסתלקה לה אל המטבח או אל החצר או אל אחד מבתי השכנים. ויששכר נשאר יושב לבדו ברגלים מקופלות על הספה, כשהוא פולט ריח זיעה חריף ולועס לתיאבון משיירי הטוב שלפניו. חזהו החשוף והמכוסה שערות אדומות וארוכות עולה ויורד במהירות מעמל היום, ובתצחוק של נחת והנאה שפוכה בעיניו החולות ועל פניו הגמומות.

יום אחרי יום, עבודה וממתקים – והנה שבת לפנות ערב, זאת השעה החביבה ביותר על יששכר. מי זוג המתנהל לו שלוב זרוע בין העצים שבגן? – הלא זהו יששכר האדום וגיטל זוגתו. דבורה הבת היחידה איננה אתם. דבורה מתיחדת לה באותה שעה על אחד הספסלים שבגן וקוראת בספר, וקוראת וקוראת, הפילופס הזה. לא בנקל עלה לו ליששכר להשפיע על אשתו שתלך אתו שלובת זרוע בפרהסיה. מלחמה קשה נלחם בה. ולמרות כל זאת עדיין לא נכנעה גיטל בלבב שלם ל"תאות הגויית" של בעלה. ככפואת-שד נגררת היא אחריו ומבטת בראה ובבישנות לכל צד, כנערה צעירה בטיולה הראשון עם בחיר ליבה. אבל יששכר מושך אותה אחריו באומץ ובגבורה, מפצח זרעונים ויורק את קליפותיהם פעם מימנה ופעם שמאלה, משרבב, למלוא ארכן את רגליו העטופות מכנסים שלמים ומגוחצים ונעולות נעלים שלמות ומצוחצחות, ועיניו הטרוטות מביטות הישר לתוך עיניהם של העוברים והשבים, כאומר: אני לועג לכולכם! כלום רק העשירים רשאים ליהנות מטוב העולם הזה? –

*

חשב יששכר לישב בשלוה וקפץ עליו רוגזה של בתו היחידה. מהדרך הטבע הוא: בנים יחידים מתפנקים. עלולים הם לתבוע מהוריהם, שיורידו להם את השמש ואת הירח ארצה. יודע אתה, שאסור לפנקם, שאתה רק מקלקל אותם בויתורך – אבל הלב, לב האב, איננו יכול לעמוד בפני תחנוניהם ודמעותיהם. ויששכר מתפאר, שהוא חונן בהרבה לב. מכף רגלו ועד קדקדו – כולו לב.

מרד בביתו של יששכר האדום מצד דבורה בתו. מה גרם למרד? – אפשר, הספרים המרובים שהיתה הוגה בהם, ורק השם יודע מה כתוב שם. ואולי, אותו בחור רוסי, מגודל שיער וגלוי-ראש תמיה, שהיה מבקר אותה.

באחד הימים התיצבה דבורה לפני אביה ודיבורים משונים בפיה: רצונה ללכת ולעבוד ב"קבוצה". ראשית – די לה לאכול לחם-חסד על שולחן אביה העני. ושנית – רק ב"קבוצה" אפשר לחיות חיי צדק ויושר, העולם כולו מלא שקר ותרמית וגזילה. השמעתם דברים מפורשים? בת יחידה אוכלת לחם חסד על שולחן אביה, והעולם כולו מלא רמאים וגזלנים, כלומר: הוא, יששכר האדום, והרבנים והזקנים וכל האנשים הגדולים והחשובים שבעולם – כולם רמאים וגזלנים הם; ודוקא שם,

לא נשתופה, חלילה, מן העבודה? ואם טעמה בשבת דגים או בשר? רק לשם כך באה. –

- ואבא איהו? איה אבא? – שאלה דבורה.

- הנהו מתחבא מאחורי העץ – השיבה האשה בתמימות, כי שכחה מרוב התרגשות בכל ההסכם שבינה ובין בעלה.

- אשה נשאת אשה! – נשמע תיכף קולו המתרעם של יששכר. ועם זה הופיע אף הוא ממחבואו – נכלם ומחייך במבוכה, כילד שנתפס במעשה לא מהוגן. הוא נזף באשתו על שלא ידעה לשמור סוד. ויחד עם זה הודה לה בלבו על אשר החישה את הופעתו. אילמלא זאת – הן היה יששכר מתפקע במחבואו מהולם לב למראה יחידתו.

ושוב נשיקות נרגשות. ובסערת הפגישה שכח יששכר אף הוא בחטאה של הבת, כעלבוננו וביסוריו, ושאלתו האחת היתה: מדוע לא לקחה אתה את שמלת השבת שלה הטובה? הוא הצטער מאד מאד לרעיון, שהנה בתו לובשת בשבת שמלת חול פשוטה... אלא שגם הוא שכח להביא לה את שמלת השבת הטובה... אחרי־כן הובאו יששכר וזוגתו אל אחד מחדרי הקבוצה – חדר קטן ומסודר ונקי למאד. כעבור זמן מה בא גם אותו בחור, מגודל־שער וגלוי־ראש, שיששכר גרשו מהבית. דבורה הציגתהו בתור חתנה. יששכר וזוגתו קיבלו עליהם את הדין בשתיקה. הם היו מוכנים לכל מיני הפתעות ושגעונות מצד בת מורדת שכזו. הנה עמדו הבחור והבחורה והתחילו מסבירים להורים את ענין המשק המשותף והמטבח המשותף והצדק שבחיים הללו. אין עשיר ואין עני. אין תרמית ואין קנאה.

גיטל הניעה בראשה לאות הסכמה לדברי הנערים. ואגב הביטה באי־הבנה מעוררת רחמים אל בעלה. יששכר עשה כמוה והביט אל זוגתו בבקשת־עזרה נבוכה ומגוכחת. ניכר היה, שאין הדברים מתקבלים על דעתם; לבסוף פקע סבלנותו של יששכר והפסיק את השיחה כקריאה נלהבת:

- קבוצה שמוצה – העיקר שאין אתם גונבים, חלילה!

ואל גיטל פנה ואמר:

- אל תדאגי, גיטל! יפספסו להם הנערים. אם ירצה השם – תוכל דבורה להתעשר אפילו בקבוצה, אפילו נגד רצונה, אפילו בעל כרחיה. לא תועיל לה שום החלטה, שאין עשיר ואין עני. וכנזכר בדבר־מה, התקרב יששכר ככתצחוק סודית ומתנצלת אל דבורה, כבא לבקש ממנה איזו גמילות חסד ולחש על אונה: - באנו הנה... הן תביני... אסור לשבת – אה – עם בחורים בלא חופה וקדושין. הן תביני... רק בשל כך באנו... ופרץ בצחוק גדול לחפות על מבוכתו.

*

לא זז משם יששכר וזוגתו עד אשר הביאו את הבת ובחירה העירה – לחתונה. ביקש יששכר להרבות בתכונה ובשמחה. וכי רק העשירים רשאים לפאר את חתונותיהם? – והתנגדו הנערים. לא הבינה גיטל: מה אכפת להם אם יעברו בסך הרחובות וכלי־זמר מנגנים בראשם? מררה גיטל בבכי, אבל

בערבים הביתה וכיסיו מלאים ממתקים ופירות. ובשבתות לפנות ערב לא טייל עם זוגתו בין האילנות שבגן העיר.

אבל יששכר אב הוא, ואדוני יסר אותו בלב ענקי מכף רגלו ועד קדקדו, ובנים אחרים מלבד דבורה אין לו – ומה יעשה ולא יסלח לה בלבו על חטאה הגדול? הנה חדלו בבית להזכיר את חטא הבריחה – וחששות שונים ומשונים התחילו מעסיקים את יששכר האדום וזוגתו: מי יודע אם לא נשתופה חלילה, דבורה מן העבודה? אם לא חלתה? אם היא שותה לפחות כוס תה ליום? אם טעמה בשבת בשר או דגים? הן נורא הוא הרעיון, שבתם היחידה של יששכר האדום וגיטל תהיה למשרתת, ובשבת לא תאכל דגים או בשר! כל אחד הרהר לעצמו, ולבו לפיו לא גילה.

ובאין יודעים התחיל יששכר חוקר לאן ברחו בתו – ונודע לו המקום. הוא מהר בשמחה הביתה להביא את הבשורה לאשתו. אולם סמוך לדלת לבשו פניו חימה מעושה. לא נאה היה לו להראות לפני אשה, ולי גם אשתו, בחולשתו. שם מסר לגיטל את הבשורה – ושחק. גיטל שמעה לדבריו – ושתיקה. כל אחד ציפה, שיציע השני לנסוע אל הבת ולנסות להשיבנה הביתה. גיטל חששה להציע למראה פניו הזועפים של בעלה. ויששכר – גאות הגבר שבו לא נתנה לו להיכנע ראשונה. שתקו נבוכים – עד אשר נלאה יששכר לחכות ופתח בקול זעם: – תשבר לה את מפרקתה, החצופה! – ותוך כדי דיבור הציץ בגניבה אל אשתו, ולבו מתחנן לפניו שתפתח את פיה להגן על הבת.

אולם פיה של גיטל נשאר סגור. רק עיניה ביקשו רחמים בעד יחידתה. וכיסי העור שמתחת לריסיהן התחילו רוטטים. יושבת שם עם בחור בלא חופה וקידושין – כאחת הפרוצות – הוסיף יששכר, הפעם בכעס אמתי. אבל הכעס הפעם היה מכוון לא לבת הסוררת, אלא לאשה בשל שתיקתה. גיטל פרצה בבכי.

- וכי מה את סבורה לך, שאלך אני, האב, לפייס את בתך החמודה? – שאל יששכר כאילו בלעג, ועיניו התפללו אל אשתו שתאמר: הן.

לבי! אני מתעלפת! אני מתה! – הפליטה גיטל

במקום תשובה, החזיקה את לבה בשתי ידיה, וכיסי העור שמתחת לעיניה התנפחו והכחילו. יששכר נבהל ונכנע כרגע. טוב – אמה, ובלבו שמח על שניתנה לו ההזדמנות להשיג את מבוקשו בכבוד – למענך אעשה הכל. מחר נסע אל דבורה ונראה מה לעשות בה. אבל זכרי: רק למענך אעשה זאת.

והם נסעו. בדרך הוסכם ביניהם, שיששכר לא יתראה תיכף לפני בתו. הוא יסתתר אי־שם וגיטל לבדה תלך אליה. והיה אם תשאל לו דבורה – יצא להתראות אתה, ולא – לא יצא. כך הציץ יששכר, כדי להשקיט את מוסר כליותיו על לכתו לפייס את בתו. באופן כזה יראה הדבר, כאילו לא הוא שנכנע תחילה, אלא דבורה קראה לו והוא בא.

וכך היה. אמא־גיטל עצמה מחוץ לצריפי ה"קבוצה" ושלחה לקרוא לדבורה. יששכר הסתתר מאחורי אילן אחד. באה דבורה – והנה בכיות ונשיקות נרגשות. והאם הגדילה. שכחה האם במעשי הבת, בצער שגרמה לה, ורק שתיים בקשה לדעת: אם

מהלך לו אותו בוקר בשוק, לועס בשקידה מן התפוחים שקנה, מחייך נכחו חיוך הווה ותמים – ועיניו החולות מטייפות להן, מטייפות להן.

יששכר – אחת החליט, שהללו משוגעים הם – ונכנע. היתה החתונה. ורק הנץ הבוקר – והווג החליט לנסוע ושוב רעש ובכיות. "חבל על יום עבודה" – ככה הסביר הווג את חפזונו. גיטל הכריזה בקול בוכים, שאין לה כבר לב, שהיא מתעלפת, שכבר מתה. יששכר היה יותר מעשי ממנה. כמה הם משתכרים ליום? עשרים? שלושים גרוש? הוא, יששכר, מוכן לתת להם מכיסו את שכר הימים שלא יעבדו, ובלבד שישבו בבית עד לאחר השבת. אבל דבורה ובעלה הצטחקו זה לזו משונות – ולא הסכימו. לא עברה שעה קלה – ודבורה ובעלה נסעו. שלובי זרוע לוו אותם יששכר וזוגתו עד שנעלמו מעיניהם – ואז חזרו כאבלים הביתה.

גיטל השתפכה בתלונה ארוכה:

- חתונה! כאחד הריקים! כל שונאי ישראל יסדרו חתונות כאלה לבניהם. כל העיר תדבר בנו. הוי, לבי! לבי! אני מתעלפת! אני מתה!

- מה לעשות? – ניסה יששכר לנחמה – כך רצה בודאי השם. אלמלא רצונו – לא היה בא עלינו כל זה.

- ועתה נשארנו לבדנו, כערירים – הוסיפה גיטל להתלונן, מבלי לקבל את תנחומי בעלה, תמכה את לבה בשתי ידיה ופרצה בגניחות ובבכי.

- לבדנו – החזיק אחריה יששכר בעצב, ועיניו היו לחות. אך תיכף התעורר והוסיף:

-למה הצער, גיטל? תשמח לה דבורה בקבוצה שלה. שוב נהיה זוג צעיר. ואם ירצה השם – לא נשאר גם ערירים – סיים יששכר בלחישת סוד ובקריצת עין מסברת והתאמץ לצחוק. וכאילו שכח דברמה, קפץ פתאום יששכר ויצא החוצה. מבלי לומר דבר לאשתו. כעבור רגעי מספר שב ותפוחים גדולים ונאים בידו. הוא תקע תיכף תפוח גדול לתוך פיה של אשתו. התנגדה גיטל נתעוותה כולה, כאילו מאכילים אותה תרופה מרה. לבסוף נאלצה להיכנע. בכתה גיטל וצחקה כאחד – ולעסה ככפואת־שד מן התפוח.

- אכלי! אכלי, גיטל! – עודד אותה יששכר – רק פעם אחת חיים בעולם הזה. וכי רק העשירים רשאים לאכול תפוחים כאלה? נעץ יששכר שנים גדולות ומלוכלכות בתפוח שני – ויצא ללכת למלאכתו, אולם, רק יצא את הבית – מיד נתרחב בו לבבו כל־כך, עד שאיים להתפרץ מעיניו ומפיו ומקצות אצבעותיו. הרחיבוהו רחמים על אשתו ועל עצמו. חזר ותקע את ראשו באשנב הנמוך של חדרו והביט זמן־מה בשתיקה אל גיטל אשתו, שהניחה את התפוח הצדה והוסיפה ליבב לעצמה. אחר־כך אמר:

- די לבכות, גיטל! הנה עלתה מחשבה נפלאה במוחי: אם ירצה השם – נוכל להיות בִּיךְ־לילה בעלי שדות וקרמים ובתים. ואז נביא את הילדים אלינו ויעשו קבוצה אצלנו. וכי במה אנו גרועים מן הבחורים ההם? כיס אחד יהיה לכולנו ואף פעם לא נרמה זה את זה, ואז תהיה לנו גם קבוצה וגם נהיה עשירים. מה?

ומלא שמחה פתאומית, כאילו כבר נתקיימה מחשבתו הנפלאה, לא חיכה יששכר לדברי אשתו ומהר לעבודתו. אולם שלא ברצונו היו דמעות מתקשרות בעיניו. היה יששכר האדום

חומת אגריפס

קטע מרומן

- אחים יהודים! המבצר הזה הוא ציון. אנו מושפלים, מפני שציון מושפלת עד שאול. אנו בזויים ונלעגים בעמים, מפני שמבצר העורף שלנו בזוי ונלעג. את התורה הזאת קראתי מעל פני ההררים המסכנים, אשר שלמו בחייהם בעד שגיאותינו ושכחותינו, מעל פניכם אתם, החיים! לא אדע עתה אם כוחי רב לי להצילכם היום או מחר. כתוב לכתוב לקיסר ומובטחני, שלא ישיב את פני ריקם. הסדר יושב בעיר ועושי הרעה יבואו על ענשם. ואולם, אין זאת אלא תרופה זמנית. יחד עם זה עבוד אעבוד גם לשם הרפואה השלימה, אשר תצילנו גם בעתיד. וקבל החללים הללו ובפניכם אתם, החיים, הנני נשבע: לא אנוח ולא אשקוט עד אם אשיב לציון את חסנה ואת תפארתה מימי קדם! בציון מכובדת נהיה מכובדים גם אנו; בציון חזקה נהיה גם אנו חזקים!

- אגריפס! אחינו, אגריפס! נחמתנו! - הפסיקוהו קריאות התרפקות, מלאות הערצה ואהבה, כילדים נפחדים שנרגעו. - איש איש מאתנו - הוסיף אגריפס - אשר יאלץ לצאת לנכר, ידוע ידע, כי מאחורי גבו מתנוסס מבצר אדיר, אשר שמו בלבד ירים את ראשו, יגדיל בו את הכרת עצמו ואת ערכו, יאזרנו חיל וגבורה למלחמת חייו.

- נחמתנו, אגריפס! נחמתנו, אחינו!

הקולות הלהיבו את אגריפס. דמיונו הפליג למרומים. הוא תאר לפני הנאספים ציון חדשה וחזקה, כמו שהיתה בימי דוד ושלמה. בעיניו עמד ברק הזיה. לאור השמן הרוטט נראו גם פני המתים כחיים. פתאום התנשא הנשיא הזקן ממקומו, קרב אל הבמה, השתטח למלוא ארכו על הארץ, ובהאחזו ברגלי אגריפס פרץ בבכי קולני. אחרי קרבו כל הנאספים, התנפלו ארצה סביב הבמה וככו אף הם. זרם של רחמים ואהבה הציף את לב אגריפס. מקור דמעותיו נפתח, זו הפעם הראשונה מאז המאורעות. הוא נתן את קולו בבכי.

אגריפס הפנה את פניו אל החיים. רק עתה ראה את הידים השטוחות אליו, את המבטים הספוגים יאוש ואימה וחמת נקם, את כל חוסר הישע שבהבעת פניהם. מכווצים ודחוקים עמדו, אנשים נשים וטף, כעדר עזים בפני חיות טרף. הנשיא אלכסנדר, זה הישיש בעל הפנים הזורחות ועיני הבינה העגולות והשחורות, עמד כנוף באחד הפתחים, כעמוס אשמת דמים, ומבטו הקופא דבק בלא נוע במתים. פילון אחיו, הוא ידידיה, ישב שפוף על הרצפה, ישיבת אבל, חלוץ נעלים, פניו לוטות בכפות ידיו, וכתפיו עולות ויורדות בבכי לא-נשמע. ברגע זה כאילו חתמה יד פלאים איזו תמורה טמירה בנפשו של אגריפס, שתחילתה דמדמה בה משיך מעל גג המצפה. כל ימי עברו והוללותו ברומי, כל עלבוננו הפרטי שפילח את לבו מאז התחוללו הפרעות, התמוגגו בו להרגשת בושה ואשמה כבדה אל מול החיים והמתים. בפני אלה כמו נגלתה לפניו דרך חדשה, שמעולם לא נשתערה בנפשו אף ברגעים המעטים של התרכויות וכובד ראש, שהיו לו בחייו: דרך של רועה לכל העדר העזוב הזה, הדרך העוברת בין שורות של הרוגים ופצועים, בתוך משטמה ועלבונות. הגילוי הזה כאילו השיב לו את כוח הדבור והחזיר את ברק החיים לעיניו. הוא הרגיש צורך בנפשו לספר גם לקהל כולו את דבר התמורה שבנפשו. הוא עלה על במה קטנה, שמעליה היה הארברך נושא את מדברותיו בפני מועצת הזקנים של העדה. הוא הניף את ידו: - הסו, אחים!

הבוכים והגונחים נשתתקו בבת אחת. עינים דמועות, מבועותות, מיואשות, הורמו אל הנואם מתוך חרדת צפיה.

- אחים! - דבר אגריפס בקול נרגש - איזמה המכה אשר הוכינו. איום ממנה העלבון. ואולם, לא פלאקוס אשם בכל זאת. אף לא אספסוף היונים, עושי רצונו. הללו היו רק מטה זעם שפל ואכזרי. אשמים אנחנו.

הוא נשתתק לרגע כדי לכבוש את התרגשותו, שהרעידה את כל גופו. על פני הנאספים נראו אותות זעם ותמהון.

- כן, אחים! אשמים אנחנו! - המשיך אגריפס בקול מורם - היינו לעדר תועה, שברח מדירו ורועה אין לו - ומה יעשו הזאבים, שלא יתנפלו עליו לטרוף טרף? ברחנו מארצנו, השארנו בידי מפלגות יריבות, הפקר לשנאת אחים ולמלחמות אחים - ואנו הלכנו לבקש לנו שלווה ורוחה בארצות נכר. שכוח שכחנו, כי חיינו, חיי היהודי, מלחמה המה - מלחמה באמונות קדומות, בשנאה, בקנאה. וכמו בכל מלחמה, כך נחוץ גם לנו מבצר אדיר אחר, שממנו נצא לקרב ואליו נמלט בשעת מפלה. מבצר נחוץ לנו, אשר הגן יגן עלינו מהתנפלות בעורף ואשר מעל חומותיו הנישאות יראה האויב שמלפנים.

קולו הורק, נימת רחמים התרעדה בו:

יעקב הר-אבן

1989-1899

מחאה

סיפור קצר

בכל אופן, אנו מקוים... סוף־סוף חוק אינו עשוי לעולמים. ואמנם כבר יש לנו ידיעות שהסוכנות היהודית כבר עומדת בנידון זה במשא ומתן עם השלטונות בארץ־ישראל. כך! אבל כשמישהוא בא ותובע תביעות לעצמו על יסוד מה ששירת כרוכך את התנועה, – הרי דוקא לאדם כמוהו, אדון הורביץ, אנו נאלצים להדגיש, עם כל הכבוד שאנו רוחשים לו, שלחינם הוא יושב כאן ומבטל את זמננו!

את המלים האחרונות של סיכומי הגדול הטעים המנהל המנומס והמנוסה, בתקיפות, בקימה חטופה מכסאו, ובהיסח עיניו מפני בעל־דבביה אל עבר הדלת.

'אבל דוקטור נכבד'... – לא יכול עוד הלה להסתפק. 'אדוני! אדון הורביץ!' – רקע הפעם המנהל רקיעה שוקקת ברגלו והסעיר בידו את הפעמון אשר לפניו על השולחן – עתה קם סוף־סוף גם הורביץ מכסאו (פנימה נתבהל לבלר עם תיק ניירות בידו). הדלת עמדה פתוחה. מתוח והמום ופגוע הגיח לתוך חלל המסדרונות הארוכים, לסופת־השלג ברחובות – חזרה לבית־הנתיבות.

שעת הנסיעה הלילית הקצרה במסילה היתה גם היא 'ציונית'. בימים־לילות קשים וקרים אלה. עם גבור הערפל והסערה בדרכים. יושבים מבני ישראל ספונים ומכונסים בפניות הקרונות ומתחממים לאור 'העלייה' אפילו מתוך תנומה... מספרים ומתארים ומתנצחים ומתרתחים נגד ההגבלות והמכשולים שבדרך היציאה כבדרך הכניסה. רבה הדבקות המזוגה התמרמרות וכאב שבדחיקת הקץ. רק אותם המשקטים והמנחמים קרי־המזג הם המופיעים לפרקים בעצם חום ההשתלבות, עם זרמיהם המילוליים הצוננים. נמצאים 'מומחים' ביניהם! צצו הללו בזמן האחרון כפטריות. אין כמעט דרך ואין כמעט תא בלי כבאי־מטיף כזה. 'טכסיס הוא בידי הנהלה'. אדיבותו של אותו מנהל! הוא המיצר והנושא חלי כולם, הוא השולח שליחיו אחרי מקופחי־הגאולה, ללוותם ולהרגיעם ולפייסם. כך, בכל אופן, נראה. מרגנים. הפעם, מכל מקום, נקלע לקרון ראש הלב־לרים עצמו. הוא ולא אחר: בעל העין החדה והנוצצת, התנועות הפזיזות, הפה

'אדוני! אדון הורביץ!' – טען אליו סוף־סוף המנהל עצמו ארוכות וקטיגורית – 'אנו מצטערים מאד, אבל לחנם הוא מאבד פה את זמנו בנימוקים. כבר שמענו... בעונה זו אין לנו בשבילו סרטיפיקט. לרשותו של המעמד הזה, שאליו אדוני שיך, עמדו מלכתחילה ארבעה סרטיפיקטים בלבד. הסתערו אלינו אנשים מארבע כנפות המדינה. בהמונים הגיחו. לא היתה בידינו אלא הברירה היחידה שאותה קיימנו: הפלנו גורל, והזוכה – זכה. יסלח, את מכתבינו לא הבין, כנראה. טעה, או הותעה, לפחות, איך שהוא, על ידי עצמו, כרבים אחרים. הדגשנו: אולי. ו'אולי' זה כיום – פירושו: אין, אין, אין לנו! ינסה נא לפנות אלינו שוב בעוד חצי שנה, שנה. העובדה, שכבודו קורא אלינו זה שלש שנים תמימות, אין בה עוה, לצערנו, כדי לשנות את המצב. ובפרט שכבר הוכחנו לו, כמדומה, שאינו 'מיוחס', חלילה, גם בנקודה זו: ישנם אצלנו מחכים ארבע שנים, ישנם מחכים חמש שנים... ומיותר אפילו להזכיר שכולנו מחכים זה אלפיים שנה! כמו כן האסמכתא שאדוני מצא להביא מן האנטישמיות פתאום, אין אנחנו מבינים מה חידוש בה. שאותו איזור ביחוד, ששם כבודו גר, טובע עתה בגלי האיבה והפרעות, – סוד זה גלוי לכולנו. אולם כבר שאלנו את כבודו גם במכתב: ומצב אחיו שם בטוח יותר? דמם אינו אדום ואינו מתרתח? ושאלה שניה: גורל אחינו יהודי גרמניה, למשל, ידוע לכבודו? עוד מבינים אנו כשאדם בא ומטעים את דבר הסכנה הצפויה לו מצד הגיל: עומד לסיים את שנת חייו השלשים וחמש, שאז, לפי חוקי ההגירה לארץ־ישראל, הוא כבר פטור ממילא גם מזכותו לסרטיפיקט... סליחה... אגב... כלומה... רצוני לומר... ממש זה הוא הלא המצב המיוחד אצל אדוני, אם אין אנו טועים!.. נו, מילא... גם זה עתיד להשתנות בקרוב. יחלוף. יבוטל. כך,

בסערה! גדולה תבערת המרד ששלחו מסביב הקנאים באלה הסרטיפיקטים הניתנים בהפסקות ובמשורה... חסם! הבו עלייה בהמונים – ותיכף! ואף על פי שהרוח, רעש הקרונות וההמולה שבקולות המלהיבים עצמם טורפים ופוגמים ומסכסכים את עיקרי התרעומות – גיצים מהם ניתנים אף לפינות דחויים, ועינים מביטות אליהם מפה ומשם בצימאון, בחום. הקשיב גם הוא, הורביץ. עצום-עיניים נהנה ממקומו מן הרגע הראשון אחרי דמיונותיהם ושיעשע בהם כבחלום את לבו צרוב-הגעגועים. חלו אמנם גם הפרעות קטנות: פיכח מטבעו, היה מתנער פתאום ומציג לעומתם סימן שאלה. אך מיד היה חוזר אינסטינקטיבית אל ההמשך. ועוד זאת: ההפסקות היו באות בגלל מסיבה חיצונית: קולו הבוקע של הקונדוקטור ותקיעות הקטר המוגברות לפני תחנה. הפעם הזאת, האחרונה, היה זה בגלל ההודמנות הפתאומית הזאת עמו, עם אוריחוב. נתלו בו העינים בכל כח ראייתו, וכמו באורח פלא הוסחו הלב והדעת מן הכללי, מן הרחוק, אל הקרוב והריאלי. הנה מהבהב לפניו, מתוך שלגיו, בית הוריו הדל, שבמחיצתו יבוא עם שחר. יענה להם, למחכים, כך: יבוא היום. אף אם יתמהמה – בוא יבוא. אשרי המקווים. יש עוד לעת עתה עצים להסקת התנור? 'מותר, חבריא?' – הרים שם סוף סוף אוריחוב את ראשו וקרא כלפי מעלה בקול חזק. ולא חיכה לתשובה. טיפס, עלה ותפס מקום (את בך לווייתו לא לקח אתו הפעם). כששככו מעט הרוחות – בא תורו שלו להגיב. פער פיו- אך לא הספיק. בפתח כבר הופיע שוב הקונדוקטור, כשהוא מאות הפעם בפנסו לכל הרוחות – לתשומת לבם של כל המעוניינים בהכרותו המפורסמת: 'תחנת היהודים – הופ!'

כמה מן הלעג והצהלה לאיד! כאן מאט אמנם המסע את תנועתו. הגיע לגשר הברזל שבקרבת העיר החשוכה – קינו של הפרופיסור הארסי הישיש וחסידיו מקיימי תורתו הגועית בבתי הנתיות הגדולים. עתה – אין לך לילה בלי התקפה חמורה. ובעוד מועד מתחילה ההתגוננות: בהלה. חטיפת תרמילים, מיד אחרי הגשר תתחיל פרשת הקפיצות אל התעלה למטה... מכאן יש לבוא העירה בעקיפין! (עדיפים יסורי 'הקיצור' הזה גם למי שאץ עליו המשך הדרך: ברכבת-הבוקר אין הזעם גדול כל כך). הפעם היה זה מר אוריחוב שקפץ הראשון את הקפיצה הנועזת. 'הופ!' – בן-לווייתו המסור הוא שהשליך אחריו בוזיזות את תיק הניירות הקטן ואת המזוודה הגדולה – וגילגל גם את עצמו לתוך השלג. 'הופ!'

הנה צללו בצוותא שניים מן הקנאים עצמם. אמנם, אגב צחוק אדיר! מן החלון הסמוך צנחה אשה. נודקרו ונודקפו אחריה שני בחורים. שם, מעל גבי רחבת-הקרן מתח עלם את רגלו ושם וכינסה חזרה – איחר: הרכבת שבה בינתים לתנועתה המואצה והפואימה נסתיימה.

'הגרזן' בפרוטה אחת! קנו והפיצו את 'הגרזן' של מורנו הגדול! נגד היהודונים! נגד הטפילים! 'הגרזן' כלפי המצורעים! – נסר המזמור של הסנונית הראשונה. קול הבחור המזוהם הוא, הידוע, הפורץ תיכף פנימה עם עלוניו השחורים. כשמספר המסבים קטן – הריחו נוהג בקיצור. אחרי בחינה קטנה מסביבו

החריף, הסובב כגלגל ופולט משלים ותיאורים והוכחות לדבר והיפוכו, דבר והיפוכו, אף כאן, במחיצה הצרה והצפופה, כמו שם, באולמי המשרד הגדול ומסדרונותיו, נע ונד בלי הפוגות מתא לתא ומזוית למזוית, מקבוצה לקבוצה ומיחיד ליחיד, כשהוא מפשפש ומריח, מטה עין ואוזן וקולע פה ושם בתירוץ הקצה, הציויר והפוגע. סוף סוף דלה מאי-שם 'מאושר' אחד והתחיל מטלטלו אחריו להצגה, לראווה ולמופת. הנה טיפס והגיע אתו אל האצטבה למעלה, במקום שם מצא את הורביץ. 'מר הורביץ, כמדומה לנו... מר יחזקאל הורביץ! יסלח... בבקשה... נרדם? רגע אחד. שתי מלים. נחוצות ביותר. בעינינו שלו. בשורה טובה... שלא הספקנו במשרד... מה. שוב אינו מכיר אותנו?'

'מר אוריחוב... הנה!' – נודעזע הורביץ מרבצו וקבע סוף סוף מבטו המופתע בפני מטרידהו, ואף הושיט לקראתו – אינסטינקטיבית – את ידו. עוד בהתחלה, כשתפס את מקומו, שב ונתקשר בחזונו עם אנשי ההנהלה הוועפים. שונה בהחלט היתה עכשיו צורת המשא-ומתן: הוא, המקופח, הוא שסיים נמרצות ומכריעות! מיצה עצומותיו עד תומן וחשפן אחת אחת על יגונה וסערתה הכמוסה. ואילו 'הם' נאלמו. נשתקו בהרהורים ושיקול הדעת: שמא דם זה כבר שרוף יותר? שמא יש לשוב ולטכס עצה מחדש? ופתאום חרררק! בקע אור תחנה, הרכבת נעצרה, הדלתות מזה ומזה הוחזו, פרצו זרמי אדי הכפור ושכנים מכורכמים וקולניים נוספים. קל היה להתבונן סביב ולציין שבגלל היבבות האיומות של כלבלב-הרוח בחלל התקרה והקירות לא חדר, בודאי, באזני זרים קולו של אדם השוכב מול האשנב הקפוא למעלה ומדבר רמות אל עצמו. אבל עתה ניתק-חרג שנית המסע ממקומו. שוב נסירת הגלגלים בברזל, וצלילה ושקשוק ויללה איומה בחלל הקירות והתקרה הסמוכה. שנית נתאחו בפנים קרעי הפולמוס החרף. 'הם' כבר נכנעו. כולם. כל הפמליה. מעוררים רחמים. וכי מה כוחם כי כך יתלוננו עליהם? ובכל זאת... אותו, את הורביץ, הם יחזירו אליהם! לא יתכן שלא ישלחו אחריו מאנשיהם. צריך שיימצא כאן הבלבל הראשי עצמו! הוא הבקי בתעודות ובמכתבים, שעל פיו יישק המוסד! הוא, שנחפו לקול הפעמון לטרקלין המנהל עם חפית הניירות! – והנה...

'יעלה נא, מר אוריחוב. וגם חברו זה. מי הוא?' מלקוחותינו גם זה... אחד המחכים... זה לא כבר בא בצעקה האחרונה, פרש לפנינו את תעודת הלידה: ראו, אדרבא, בעיניכם, שלושים וחמש באוקטובר זה. ענינו: הלא אינך מחוץ לארץ, ופה, אצלנו, אפשר להקדים רפואה לכל מכה. זה ידוע. וצא וחזור בעוד מועד ודי לחכם ברמיזה. עתה הראינו לו את הדרך הנכונה. מבין? והפחיתו את המספר כדבעי. רשמית!'

'רשמית!?' – פסק אחריו הורביץ ועיניו שהורחבו היו כמבקשות עוד ביאור למלה הסתומה שנתמלטה מפיו והקסימה וריככה את לבו – 'רשמית!?' אך הלה, אוריחוב, כבר הספיק להיעקר. נחלץ עד השורה אשר מנגד, הוא ומלווהו. נראה שם, בהתחילו מחדש מתרוצץ מספסל לספסל, כמדליק פנסי הרחוב שפזיזותו גוברת בו במידה שתגבר הסופה המתעתעת אור אבוקתו. הנה נעמד שנית נשען וקפוא ונטוי אוון אל עמוד האצטבה העולה

מעשה'הנס קטן. הורביץ, מכל מקום, מצא את עצמו בקירבת החורשה הצופה פני שביל-העגלונים היורד מרמת התחנה אל עמק עיירתו.

'תיכף! רגע. בודאי. רגעים שניים-שלושה!' – קרא בכוח מול זרם הרוח. בדמיונו הבריקו קודם כל העגלות שתראינה מיד עם שובן מן הרכבת שבינתיים הגיעה בוודאי לתחנה – ונשתתק. הטה אזנו כאפרכסת למרחק, כמו חיכה לאישור קריאתו. אבל הד לא נשמע. רק הבהבו מעברים מרחבי השלג בזהרם, זעמו הרוחות, פעו ויללו במקהלה אדירה זלזלים ושלדי עצים, נתבקעו אי-שם שכבות קרח, הבהיקו ברום פיסות-שמים מרוכזות, חזקות, חרפעימיות, שהעלו פה ושם את זכר החורשה הזאת בעצם לבלובה באביב-ילדות רחוק.

'ריא!' – הגיע סוף סוף לאוון הקול האמתי, הקרוב, המעורר. 'שאו! ר' שאראול' – צעק הורביץ בכח, בחתרו בהתרגשות לעבר העגלה המבהירה והולכת לעומתו.

וסוף סוף, בסימטה, על יד ביתאבא, בקרבת החלונות הגלויים, הקפואים, פקעו בצוותא נימי הסבלנות ופרצה באדיר המחאה הסתמית. הסתמית. החורבה! שחה ומסורסת ומשחירה, שרופת שרידי עליותיה ורעפי גגה, סדוקה, חשופה וחלולה ככברה – עדות נאמנה לליל המהומה הרחוק – הריה, בדרך כלל, מין פרשה קולנית בפני עצמה. גונחת ופועה ורועדת לה, בפנימיותה, אפילו בלילות השקטים והחמים. בחורף בוקע מנבכיה קול תזוזה כפולה: צריחת סערה בסערה, שוועת רוח בסובבו בורם הרוח. חדרים שכאלה אשר בבית כגון זה – כלום אפשר לבלות בהם את הלילות בשינה? בעל הבית, הוא הורביץ הזקן, נוהג לשבת ער בלילות הקרים זה כעשר שנים: מאז אותו פוגרום. נעזינג על המדרכה המושלגת הסמוכה לדלת ומדובב מתוך אוושה חדה באזני החשכה. מופתע לפעמים על ידי 'פאסאז'יר' המגית אליו מן העגלה (הוא, הורביץ הבן, נוהג לשוב מדרכיו בלילות) הריהו, הזקן מוצא מיניהוביה את האמתלה: 'הרגשתי... חכיתי... ויצאתי לקראתך'. אלא שדוקא הפעם לא הרגיש ולא יצא! (יקרה, אמנם, וגלגל-הסופה יסחרר את ראשו ויטרידהו, מוחלש ומהומם, לתוך מיטתו). זאת ועוד אחרת: הפעם היה מן הנמנע להחדיר לפנים את הקול. לא קול קריאה, לא קול צעקה, לא קול דפיקה. לא דפיקה, לא קריאה, לא צריחה. מוחרשים. המומים. מומתים שם כולם כאחד, רק קול זרם הרוחות בסדקים, בבאר אשר בחצר, ביקוע הכפור, מפל גושי שלג וקרח מזיזי הקירות והגג...

ובכן... אין ברירה. יש להם חלום. חכה... סבלנות... מיד יעלה השחר... – יעץ שאול משם, ממרום דוכנו, וכבר מתח, כנראה, את מושכותיו. מצדו של הורביץ לא באה כל תשובה. 'ואולי... כך... הנה... ננסה עוד. במכשיר זה'. – חזר בו שאול והודרו לקראת נוסעו הקפוא באלה שהרים מקרקע עגלתו – 'ממה נפשך!'

עתה באה ההזדמנות. הורביץ לא החשה יותר. קיבל את ה'מכשיר' בתנופה והביע בו את מחאתו. התנפל על זוגיות החלונות, העבר והכה ונפץ בחימה, בסערה ובקול

בעינו המתובללת הדלוחה – נטפל ישר ליהודי הזקן, הראשון בשורה: 'הנה, סרול, קנה נא... נרננו... נגד הכינים!'. הלה נתכרכם ונצטמק ונתקפל חיש לתוך אדרתו השעירה רק עיניו הן שהבהיקו מחבי הצוארון הרחב מתוך תמיהה ושאלה וקללה. ורק ידו היא שארבה וגיששה ופרעה סוף סוף את תמורת המוצע.

חטוף ושלם גם אתה, פן תאחה אמצעי בדוק – נגד העכברים... הנה! – פנה להורביץ בחוצפה מחרחרת. כל החלאה של מינו האנושי נצטברה עכשיו בתיו עינו המתובללת הדלוחה. הורביץ לא זע. נשען במרפקו לזיו החלון, הסתכל כקודם, בתנועה שעל מדרכת בית-הנתיבות ממולו. נתרחת ונתחלחל מחמת גועל. 'כמה?' – שאל באדישות, בלי להסב פניו אל העומד לפניו. 'פרוטה אחת, סוחר. שווה יותר – תיווכח...'

'יוקה קח החצי'.

'תן!'

'תן חינם'.

'קח!'

'סור, טמא!' – קם ממקומו וכיוון מבטו הנמרץ ישר אל מול עינו הכבויה של הטמא באדם. הלה נבעת. נבוך. נרתע. 'עוד נתראה אתך!' – פסק ויצא. הרכבת זוה.

עתה ניחתה בו, בהורביץ, תוכחה חדשה בהחלט: אותו שכן זקן ותכסיסי הוציא את ראשו ממחבוא צוארון אדרתו והתחיל מאיים בפסוקי לקחו בהלכות הנהגה וזהירות בדרכים: 'יהודי – ואינו יודע את מקומו. והוא עלול להמיט חס ושלום שואה מה הגבורה? חשבת שכאן ארץ-ישראל? וכיבוש על כולנו! היצר – לא נחורץ? ואתה חושב: פטור? זוהי טעות! מוטב שתיעלם לך פה ברקידה. הוא הבטיח לחזור – ויקיים. תראה. תיכף ומיד!'

והנבואה אמנם נתקיימה. כעבור רגעים – הנסיעה כבר בשיא תקפה – נהדפה שוב הדלת, ומן הקרון הסמוך הסתערה שלישיה איומה וקצרת-נשימה.

'זהו! ציין מתובלל העין למלווי. ודי. השניים עטו על טרפם. תקעו בו צפרניהם, סחבוהו על פני רצפת הקרונות הרצופים עד שהגיעו אל הדלת האחרונה. איש לא היה שישמיע הברה של אזעקה, בשעה שהפילוהו שם בתנופה לתוך החשכה המסוערת. רק הקונדוקטור הוא שצץ באותו רגע עם פנסו במקום המעשה והוא שליווה את קול הנפילה למטה במלה השגורה בפיו: 'הופ!'

אסון לא קרה. דבר היוצא מגדרו של רגיל לא קרה אף הוא. 'תחנת הופ'. יהודי – אחרי גזירה ממין זה – ברירה יש לו? מן הסתם הוא מתאושש. אוסף כוח. מסתפק בזה שבמקרה לא ניזוק, אולי, בגופו היוק ממשיוברוכים השלגים הרכים בחורף! ומיד הוא מתנער, רוכס מעילו. מלווה רגע במבטו את המסע שפלטתו וכבר הרחיק. וכולם קיים יהודי שאבדו לו עשתונותיו בדרך מסוכסכת? להיפך. פעמים שדעתו מצטללת בו פתאום ככדולה, בטחונו מגביר בו חיילים, וחוש-האוריינטציה מתחדד כתער. מלבד מה שבשעת הכרח מתרחש לפעמים מעין

לאורך השורה: 'כניסה! פתיחה! אוזן! הבנה! התעוררות!' 'מדוע? מה? מה?' – תפשו שאול בידיו וקבעו עינים לטושות ונמרצות.

'שואל, שואל!' – פלחה צווחה שנייה מבפנים ונדמה. הורביץ עמד קפוא, כשראשו תחוב בחלל החלון ועיניו לטושות למרחקים.

בחצר קרא השכוי.

שלמה סקולסקי

1982-1912

עוד שיר אחד...

שיר

עוד שיר אחד שמוֹר עִמִּי, שְׁגִיב כְּמוֹהוּ אֵין
 כָּל כֶּף שְׁגִיב עַד כִּי כָל אִישׁ לְשׁוֹרְרוֹ יָכוֹל –
 אֵין עוֹד הַגּוֹת עֲמָקֵת-בִּינָה כְּזֶה שִׁירִי הַטּוֹב,
 וְרָגַשׁ לוֹ, טָהוֹר מִכָּל טָהוֹר, מִרְעִיד לִבִּי;
 וְדַמְיוֹנוֹ מִרְקִיעַ עֵל, נִשָּׂא רֶם פְּרוֹשׁ-כְּנָף;
 וְחֲזוֹנוֹ סְעוֹר-עֲזוֹז, מְקִיף אֶת הָאֵיךְ-סוּף;
 לְמַתְאָרָיו – לֹא קָם פֶּסֶל, לְכָל־לִגְנוֹנוֹ – מִכְחוֹל
 וְדָכִי צִלְלִיו – רַק אֱלֹהִים בְּלִבָּד בּוֹ מִנְגֵן.
 וְרַד מִכָּל שְׂבִיב אֲשֶׁר וְתַכֵּל מִכָּל תּוֹחֶלֶת
 הוּא זֶה הַשִּׁיר, אֲשֶׁר נִפְשִׁי יוֹסִיּוֹם בּוֹ מִתְפַּלֵּלָת.

עוד שיר אחד שמוֹר עִמִּי, שְׁגִיב כְּמוֹהוּ אֵין,
 אֲשֶׁר קִדַּשׁ הִרְשִׁיפְתּוּ לִי וַיְהִי לִי לְמֵאוֹר;
 וְכִרּוֹן כָּל סֶכֶל בּוֹ עֵשֶׂן, תַּעֲצוֹמוֹת כָּל עוֹ,
 וּבּוֹ עוֹלָה אֲנִקֵּת כָּל דּוֹר גּוֹעַ בְּכִסּוּפִי;
 וְקוֹל עֲנוֹת לוֹחֵם-גִּבּוֹר שְׂדוּד נִפֵּל בְּקֶרֶב.
 כָּל הַצִּפּוֹן בְּחִיק־יָמִים כְּזֶה שִׁירִי יְתֵם
 וְכָל הַטּוֹב, הַנִּעְלָה מוֹצֵא לוֹ בּוֹ מְקוֹר,
 וְאִיךְ אוֹכֵל וְלֹא אֵצָא כָּל פֶּעַל בּוֹ הִרְנֵן?
 הֵט אֵינִי לִי וְרָאָה, גַּם בְּרַכְתָּהּ בּוֹ מַעֲתֶדֶת
 קֶצֶר שִׁירִי, פְּשׁוּט שִׁירִי, מְלָה אַחַת: מוֹלָדֶת.

יצחק שלו

1992-1918

תחת התות

קטע מרומן

"האם לא נתרפאת עדיין ממחלת הלב שלך?" – שאלתי אותה. היא הניעה בראשה לשלילה, ימינה ושמאלה, כמה פעמים. ואני רעדתי עמוק בליבי למראה התנועה הזאת שלא ראיתייה מזה שנים. באיטיות כזאת הניעה בראשה רק דניאלה, ורק בשעה שהיתה עייפה מלומר "לא".

"חבל שלא נפגשת עם מרזה" – אמרתי לה בצער. פניה של דניאלה ניראו גם הן כמצטערות על כך. זה היה הכל. התעוררתי ודומה היה לי כי החלום לא נפסק כלל. שמעתי קול רחש טמיר בא מן החוץ. קמתי ונחפזתי אל דלת האולם. בטוח הייתי כי דניאלה נמצאת מעבר לדלת, וחיכיתי, מתוך תוחלת מתוקה, לפתיחתה. בינתיים השליך פנס התחנה כמה בהרות אור חיוורות אל תוך האולם. נדמה היה כי שלג יורד בחוץ. עייף ומעונה מציפיה תפסתי לבסוף בדלת האולם ופתחתיה. ראיתי כי קול הרחש המוזר בא ממחולם של עלי השלכת על פני האדמה. ראיתי כיצד התנועעו באוויר כמכושפים, אנה ואנה, ורישרשו לבסוף על רציף התחנה. המוות המחולל לו, שקוי אור פנס, ברגליים קטנות וזעירות של עלים שפרחו פעם – הזכיר לי את דניאלה ומרזה כאחת. רועד מצינה נכנסתי שוב לאולם, התכרבלתי בשמיכה ובכיתי. חלום זה היה ללא ספק פרי מחשבה שהיתה מענה את נפשי לעיתים קרובות ביותר בכל שעה שהרהרתי במותה, ללא עת, של דניאלה. חולה היתה באותה מחלה שחליתי בה אנוכי. ואף על פי כן – נגזר עליה למות, ואני נשאיתי בארץ החיים. מדוע? עתה ידעתי מדוע. ידעתי שאילו ניתן הטיפול בדניאלה ביד, לאחר שנתנסיתי כבר במה שנוסיתי, הייתי מצילה ממוות. הייתי מצילה באותה דרך שהצילו אותי. כתב אני "הצילו" ומתכוון למלה אחרת.

את כל אותם הרופאים שכלאו את אחותי בחדר משכבה, את הללו שקברו אותה בקבר המזרון שלה ולא הניחוה לראות אור-עולם וירק-דשא – הייתי מסלק מעליה בתנועת יד אחת. ממש כשם שסילקתי מעלי בתנועת יד אחת את הד"ר שורשוב שנפגשתי עימו פעם לכשהייתי הולך ברגל מן העיר לאוניברסיטה שעל הר-הצופים – הליכה שעשיתייה לעצמי הרגל בשנות לימודי. יום נאה היה זה. רגלי נתמלאו חדווה,

מכאן ואילך עוברות עלי כמה שנים שקטות. כלומר, כל מה שהוא מן הלב וחוצה – שקט לכאורה. אבל כל מה שהוא מן הלב ופנימה – עדיין מעלה אידוה של זכרונות, מסוכסך בהרהורים קשים, ונצבט באצבעותיהם של חלומות. מות אבי מפסיק לתקופה קצרה את הטיפול הכואב הלזה שמטפלות מחשבותי בכל שעבר על נפשי, ומפנה את דאגתי לבני משפחתי – אמי, אחותי ואחי הצעיר. אבל לאחר מכן, משמשלים אנוכי עם אמי (בהשפעתה של שרה) וחוזר לגור בביתנו – חוורות המהומה והערגה לדור ברעיונות, והחלומות אינם מניחים לי במשך שנים רבות.

על חלום אחד שחלמתי בהיותי בצבא הבריטי על אחותי המתה דניאלה, ברצוני לספר בזה. דניאלה הופיעה לפני בשעת לילה מאוחרת מאוד בשוכבי על ריצפת אולם ההמתנה של תחנת גבול רחוקה, מקום שם שורק הקטר בקול נכאים עמום שהדו גווע בין הרי סוריה מדרום והרי תורכיה מצפון. הגעתי לאותו מקום כמלווה רכבת משא, טעונה נשק, שהבריטים הסייעו מארץ ישראל לתורכיה לצרכים הידועים רק להם. אקבס מדין היה שמה התורכי של אותה תחנת גבול. ההרים סביב ניחנו ביופי פראי. ההלך עצוב הלב היה מוצא ברישומי נופם הקודר את עקבות מחשבותיו, ואני הייתי הלך עצוב.

דניאלה פתחה את דלת האולם, אולם התחנה שבו שכבתי על שמיכה צבאית פרושה. פניה היו חיוורות וחולניות. שערותיה לא היו קלועות בצמות כאשר נהגה אימנו לעשות, כי אם פזורות על עורפה ועל כתפיה. היא לבשה סרפן כחול-כהה וחולצתה היתה לבנה וארוכת שרוולים. הביטה בי דומם בלי שמחה, ובעיניים רבות מחשבה. גם אני הסתכלתי בה ברצינות רבה ובלי תנועה. רק האוויר, בתווך, כמו רעד מעוצם האהבה שזרמה בינינו.

את הפראות הזאת?"

לא סיפרתי לה להיכן הלכתי לכשיקרתי פעם בחיפה, ולאיוזה חרוב טיפסתי תוך עיקוף רחב של גבעת צדף. לא סיפרתי לה על איוזה צריף מצריפי גבעת צדף השקפתי מאותו חרוב, ואת מי ראיתי יוצאת ממנו שלוש שנים לאחר הסתלקותה של מרוה. ראיתי כתם קטן ולבן שהבחנתי בו, בקושי, שמלת אשה. הרי זו מן הסתם האשה החדשה שנשא יואל כפי שנודע לי משיחתן של הבריות.

סיפרתי לה שמאז ומתמיד אינני חש בנוחות בקירבת הים. אבל לא סיפרתי לה שמיום מסויים ואילך קשה לי לצעוד בחופו של ים, או להאזין להמיית גליו הבאה מרחוק. תמיד נדמה לי שקול אשה, קול סופרנו גבוה, נשמע מתוכו.

גם אנשים אחרים, זולת שרה, מביעים לפני את מורת רוחם מקצב הליכתי ומעלים שוב ושוב את הרעיון שעוסק אני ברדיפה ולא בהליכה רגילה. בעצם צודקים הם, אלא שאינם יודעים אחרי מי רודף אני, ומי היא הדמות ההולכת לפני כל הימים – הלך ונתר וקרוא לי אחריה. אין הם יודעים שבזכותה של הדמות הזאת הריני עומד על רגלי, בריא וחסון, ונושא בקלות את משא השנים הנערמות על ראשי. גם זאת נעלם מהם, שאם משלח אני לעיתים רסן מלשוני, ונושא מדברותי בעזות על אלוהים ועל משיחו – הרי היה מי ששימש לי דוגמא ומופת לכך. בזכותו של אותו אדם יודע אני לצחוק בקול גדול כנגד השסתום הלקוי שבלבי וכנגד השיבה הזורקת בשערי.

וכשהגעתי לאותו שביל המקצר את הדרך מנחל אגוז לבית הקברות הצבאי – פתחתי בריצה קלה עד שהגעתי לכביש. אותה שעה נעצרה לידי מכונית שגבר בשנות העמידה יצא ממנה כשהוא מסתכל בי בתמיהה וברוגז כלשהו.

"מר אורלינסקי!" – שמעתי קול גערה – "למה כוונתך, בעצם, כשאתה רץ ככה לאורך השדות?"

מיד הכרתי את הד"ר שורשוב וחייכתי לעומתו כלעומת איזו דמות מיתולוגית שהיו יראים ממנה פעם, ועתה – מחייכים בכל פעם שנוכרים בכך.

"מתכוון אני להגיע אל האוניברסיטה" – הצהרתי באזניו במנוחת-דעת.

"מענין, מענין" – רטן – "מיום שמת אבא הותרה הרצועה, מה? – אכן, ראוי לי לקחת דברים עם אמך!"

"אין צורך" – השבתי, כשאני עושה בידי תנועה של סילוק – "אדם בריא אנוכי, וכבר איני זקוק לעצת הרופאים!"

"ומי אמר לך שאדם בריא אתה?"

"עיניך הוראות" – אמרתי כשאני ממשיך בריצתי ומנופף אליו ידי לשלום.

שמעתי טפיחה חזקה של דלת המכונית. נראה שמזה זמן רב לא נפגעה סמכותה של המדיצינה כפי שנפגעה זה עתה.

אף לאחר שנות לימודי הייתי מרבה בהליכה. שרה היתה מצטרפת אלי לפעמים, אלא שחדלה מכך משום שטענה כי קצב הליכתי מהיר מדי לטעמה.

"לא שאיני יכולה לצעוד במהירות" – אמרה לי פעם כשיצאנו לטייל – "אלא שאינני נוטה לרוץ כחיה נרדפת או כמי שרודף אחרי מישוה. אחרי מי אתה רודף שככה תרוץ?"

"אחרי הרוח בשדה" – עניתי – "אחרי צל-העננים. אחרי הדרהרים. אחרי הדימדומים."

"אחרי הדימדומים?" – שאלה, נבוכה מעט.

"כן. מתאווה אני לצוד את הדימדומים בעודם לוחטים... עוד מעט ויצטננו ולא יהיה אודם חם בעולם."

"באמת?" – מילמלה משתאה – "בוא, איפוא, נצוד את הדימדומים יחדיו."

"היכולה את לצעוד עימי מהר מהר? (היא התחילה להחיש צעדיה) לא. לא בצעדים רחבים וכבדים, אלא בקלות, בניתורים מהירים וחופזים, כמו רוח על פני המים, כמו אצבע פורטת במיתרים..."

"לא. איני יכולה." – פלטה ביאוש ונעצרה מיד.

כבר נמצאנו הרחק מחוץ לעיר. נכנסתי עימה לבין צלליה של חורשת אלונים.

"הביטי" – קראתי – "אני בעל ואת עשתורת. בואי אלי."

באותם הימים היו יחסינו אינטימיים למדי. שרה לא מנעה עצמה ממני בכל פעם שרציתי בה מאוד. אלא שלקריאה מעין זו – לא נענתה לעולם.

"אינני יכולה לעשות זאת בשדה, לעין כל."

ורגע לאחר מזה:

"הינך איש פרא. פרא הרבה יותר משהיית בשמינית של גימנסיה. צעידתך פראית ודיבוריך פראיים... מי הכנים כך

ירושלים שלי

שיר

ירושלים שלי – של חרבות ומערות היתה,
נוף אחים נאנחים ופרפור יונד-קר.
עוד היו בה דברים מסורים ללב של תינוק:
כנפי עטלף מהירות החוצות דמדומים,
צוענית מוציאה עצמות מתרמיל ומנחשת עתיד.
עוד חיים בה בכל עוזים פחדים אמונות משנות:
הבונה את ביתו ופרסה לא הצמיד אל קירו – לא יהי לו מזל.
הרואה כוכבים בנפלים יאמר חיש: לא שלי הכוכב שנפל!

למטר השמים תשתה ירושלים שלי,
עיר כונסת גשמים. אינה מאבדת טפה.
שירת מזחילות גותיה – סימפוזיה של חרף ופח,
רן ריבוא צנורות ההולכים אל בורם בשמחה
והמים הומים בתוכם כעונג מברה...
כי אלה בשכונות ואראה בור של מים כמוס בחצר,
לא אעבר על פניו בלי שהות. הניחוני, יושבי חצרות,
ואם דלי עוד תלוי שם בחבל, – תנוני לדלות מן הבור.
בטפח הדלי על המים, פעם ושתיים, בטרם שוקע לו אט,
מתמלא במלאות מתוקה, – ונמלא גם לבי.

כל דורות השותים מי בורם נעורים בתוכי,
וכל ילדים עתיקים השחים אל פי בור ורואים
איש צלמו מנצנץ מתהום – משתאים בי אזי.
המלה תתמימת תעטפני, עם ריח גשמים ישנים
מערב בריחם של טחבים וריחו של סיד בירה לחות
מסתורית העולה מבינות אבנים עמקות, צוננות,
שלתשון מי הבור... הניחוני, גרי חצרות,
עוד הפעם לצעק אל פי בור ולשמע ההד מן העמק,
בת קולה של שאול חשוכה, נהי תמרוני יושבי בור,
רעד סומר אז בגב וצמרמרת חולפת בעור...

לבי לתריסים ירקים, תריסי עץ ירקים
שחרקו בירושלים שלי ולא נפתחו עד הסוף
יען שיח של ורד טפס, נתגבב על הקיר בצדדים.
מרפסות נמוכות שלחך הגמל את שפתן
שם בלטו מן הקיר לרחוב, אפופות בפרחי היסמין,
וישבו בן נשים לבנות ממין היסמין הלזה
מגדלות "נצנה" ו"שושנת של הדו" בפח וצציץ
העוטרם למרפסת סביב. לעולם לא תצא צעקה
ממרפסת כזאת הצומחת נשים שכאלו,
ואם יש הצעקת בבית – בפנים תחנק וצקתה,
תבלע בצעי הקירות ותחזר ממרום הקמרון לרצפה
לבל תשמע ברחוב... לבי לקמרון הלזה.

שְׁגוּלָה אֲנֹכִי בְּתִמִּים אַחֲרֵים וּבָהֶם חֲדָרִים
 בְּלֹא נֶעַם קְמָרוֹן הַעוֹטֵף אֶת הַנֶּפֶשׁ כְּרֶחֶם,
 יוֹרֵד כִּכְף יָד גְּדוּלָה עַל הָרֹאשׁ הַכְּפוּף לְבִרְכָּה...
 גוּלָה אֲנֹכִי בְּרַחֲבוֹת יִשְׂרָאֵל יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִן הָעִיר
 תֵּל־אָבִיב וּמִשְׁאֵר מְקוֹמוֹת שֶׁל מִישׁוֹר לִירוּשָׁלַיִם שְׁלִי.
 לְכֹאוֹרָה, מֶה נָּעִים וּמֶה טוֹב בְּגִלוֹת הָאֶסְפֶּלֶט הַמְּסֻדָּר
 בְּסֻדְרֵי מִסְפָּרִים, וּבְסֻדְרֵי אוֹתוֹת רְמִזוּרִים,
 וְרַק שְׁנִכְסֶפֶת הַנֶּפֶשׁ לְקֶצֶת עֲזוּבָה, לְדַבָּרִים לֹא
 שְׂמִיץ תוֹעֵלֶת, וְלְקֶצֶת בְּטָלָה מְצַמִּיחָה הַרְהוּרִים
 כְּעֶשְׂב־בֶּרֶךְ הַלְלוּ לֵיד בְּרוֹ בְּלִת־מִתְקֵן בִּירוּשָׁלַיִם שְׁלִי
 וְלֹא כְּעֶצִי תַפְּוּזִים צוֹעֲדִים בְּשׁוֹרוֹת בְּפִרְדָּס.

ארץ אל תהיי כחלום...

שיר

אַרץ, אל תעופי הרחק מאֲתֵנוּ במעוף שְׂרָקִים
משאירים אַחֲרֵיהֶם בְּרִקְנוּצָה וּרְנָנָה שְׁמִימִית – וּנְמוּגִים.
אל תהיי כחלום מִסְתַּנֵּן בֵּין רִיסִים גְּעוּרִים,
כי בְּאֵין חֲלוּמָךְ בְּעִינֵינוּ – אֵין שׁוֹנָה לְפָקֶחַן בְּבִקְרִי!

עֵינִים רְאוּ אֶת וְרִיחַת הַחֲמָה בְּסִינִי,
לֹוּ כָּל קָרֵן שׁוֹטֶפֶת בְּמְרוּצָתָהּ מַעֲרָבָה
וּמַצְלֶפֶת כְּשׁוֹט מְסֻנָּר עַל כְּתָף צוּקִי אֲרָגְמָן
עֵינִים פָּגְשׁוּ בְּמִבְט פְּלִיאָתָן אֶת מִבְט בְּרִכְתָּרִם
הַנִּפְקָחַת כְּחַל וְעֵגֶל וְצוּפָה בַּפְסָגָה הַשְּׁלֵגִית,
עֵינִים חֲזוּ בְּכָל זֹאת – לֹא תוּכְלָנָה לְשַׁכַּח!
לֹא תוּכְלָנָה לְרֹאוֹת מְרַחֲבֵית־נִשְׁרִים מְכוּצָת
בְּכֻלּוֹב הַמְּרֻשֶּׁת וּכְנֻפֶיהָ קְצוּצוֹת.
לֹא תוּכְלָנָה לְרֹאוֹת נוֹף שׁוֹאֵג כְּלָבִיא גִּעְלָם
כְּמוֹ כָּלֵב בְּחוֹר מְלוּנָה, מְקַפֵּל כְּפוֹתָיו וְשׁוֹתֵק...

רַגְלִים אֲשֶׁר צָלְלָתָן אֶל קִנְיֹון וְדִי קָלֵט
וְאֵל עֶמֶק הָעוֹגָה גְּהֵרְתָּן לְבֹוא בְּבִקְעָה,
שְׁמַתְקוּעַ עֵידִגְדִי הַלִּכְתָּן, קְרִיבוֹת מַעֲלֵה־הַצִּיץ
וְנַחַל דָּוִד וּמִצְוִקֵי עְרוּגוֹת לָכֵן מִזֶּה וּמִזֶּה.
רַגְלִים דִּרְכָתָן בְּמִשְׁעוֹל מְגִד־שִׁמְשׁ נִשְׁעַן כְּתָף־חֲרָמוֹן,
רִסְסָתָן בְּמַפְלֵי הַגּוֹלָן וּטְבִלְתָּן בְּבִרְכַּת הַמַּשְׁשִׁים,
– הִתְשׁוּבְנָה לִסֵּב בְּדִרְכֵים גְּעוּלוֹת אֶפְקִים
סֵב וְשׁוֹב כְּאֶסִיר בְּמַעְגַל טִיּוֹלוֹ?

אַתָּם הַפּוֹרְצִים כְּסוּפָה וְנוֹסְעִים בְּנִתְיבוֹת חֲדָשׁוֹת,
עַד מָה בְּרֶךְ יוֹמָכֶם בְּדִהְרֵת הָאוֹפֵן הַצּוֹהֵל
כְּסִיחַ מִשְׁלַח־פָּרָא בֵּין גְּבָעוֹת הַמִּדְבָּר!
רַחֲמָתֶם בַּמִּפְרָץ הַחֲמִים, שֶׁם וְרֵמַת הַפְּשָׁחָה נִשְׁפָּכָת,
מִצִּיצָה בְּעֵינֵי אֲנָמִים וְעִירִים אֶל עֵינֵי יְלָדֵיכֶם.
הָאָרֶץ בְּלָה שָׁעַר רֶךְ – רִתְמִים רִתְמִים.
הָאָרֶץ תִּשִּׁיל אֶת מִשְׁיָהּ, אֲשֶׁלִּים אֲשֶׁלִּים.
הַצְמִדְתֶּם אֶזְנֵכֶם לְקִרְקַע: הָאָרֶץ בְּלָה מְבוּעִים,
שׁוֹקָקָה כְּנִבְיָעוֹת לְבִבְכֶם. שְׁמַעוּ אִיף רִנִּים עוֹרָקִי מִים
כְּרִנָּן צִינּוֹרוֹת בְּכִתְלֵי בֵית־מְרַחֵץ אֱלֹהֵי...

בְּאַתָּם יִרְחוּ הַמְקַטְרֵת בְּמוֹר בְּסִתְנִיָּה.
הָאוֹיר – בָּלוּ נָזַל. בָּלוּ נָעַם וְלָף.
עֲשׂוּי אֶסְפָּלָנִית עַל גְּבִי אֶסְפָּלָנִית וְכָלוּ לָטָף.
הַנּוֹשֵׁמוֹ – כְּמִנִּית עַל לֵב רִטְיוֹת הַבֶּשֶׁם,
– הוּא רִיחַ יִרְחוּ אַחֲרֵי הַיּוֹת הַגָּשָׁם.
אֵל הָרִיחַ הַזֶּה, מַעֲרָבֶת מִדְבָּר וְלִימוֹן

ונצת היסמין – התפללתי שנים על שנים
אל גסחת קטרתו אשר יש בה מעט מצרי,
מעט מנכאת ומלוט, והרבה מן
הרוח הנד וצוץ במרחב – כמה נפשכם.
התשובו אל ארץ סתומת סמפונות ריאיתיה,
נושמת בקשי מבעד אשנב שבקיר המגן
ומחרחרת באסטמת מחסום וחומת הבטון?

אל תלך מאתנו אלון אומר שיר לכידות בהר בעל חזור.
השאנה עמנו רצפות פסיפסים מכסות כעפר,
עליהן הצבאים יצגו באדם ובחום, ושמות
אמנים קדמונים עליהן, כל הזכורים לטוב,
השאנה חומות מציצות מזבכים כבנות חפרפרת
עורות זהרירים. גם אתם מטבעות מרודים
שחדלו זה מכבר מעבר לסוחר ולבשו ירוקה
– העלו וספרו קורות מרד עשן ועשש.
אל תלכו מאתנו כדי בית יוצר קמא
אוטרים על הקלף המגלל, המדובב שפתי ישנים.
אלהים! מה לחוץ עולמנו הטוב וכמה מחכה:
תריסים הפתויים בכתבנו קוראים חנוקות כטובע מעמק באר
ערינו קבורות בעמקו של התל, מהמות כיונים.
עצמותינו באפר פזורות, מחכות לאוסף...

ארץ, אל תנוסי מבין אצבעות כעפר החומק מן החפץ,
כי מה ישאר בכפנו בצאת העפר העשיר?
לפתנה היטב, אצבעות, את אדמת היקר,
לפתוה כמו אם, כמו מתני אהובה,
חבוקה כמו ילה, כמו תקנה אחרונה.
עד צוית אחוז בה וצדי התקשיות,
תפשו הרריה בכף ובשנכם ערכתה וימיה
פן ימגו כאד במרחק וראה לא תראום
כי מראש מגדלים, כאשר ראיתם לפניכם...

אוי לחזור ומעלה את ילדו למגדל להראותו
ים המלח מרחוק!
אוי לנסג ורואה חרמונו הבוכה בשלגיו
מרחוק!

שערי ירושלים

שיר

הָאֲרִיּוֹת אֲשֶׁר בְּשַׁעַר הָאֲרִיּוֹת שְׁתוּ דָם,
וּכְמוֹתָם אָף הִפְרַח בְּשַׁעַר הַפְּרָחִים.
אַחֲרֵי כֵן אִמְצָה הָעִיר אֶת בְּנֵיהָ
אֶל כָּל שַׁעְרֵי לְבָהּ הַנִּפְתָּחִים.

מִגּוֹף הָעִיר זֶרֶם הַשֹּׁפַע הַנִּסְתָּר
אֶל פֶּתַחֶיהָ – תֵּלֵב שִׁיר מִגְדִּים.
כַּחֲזָה תִּחְלֹץ וְאֶל שַׁעְרֵי חֲזָה
נִצְמַד כְּגֹרִים עֹרִים אֶל הַדָּדִים.

לֹא נִרְאָה דָּבָר. רַק זִיו חוֹמָה נִגְשָׁשׁ,
נְחוּשׁ בְּחֶם חֵיק וְנִמְצָן תֵּלֵב־הַבְּרָכָה.
אֵלֶּי! כְּמָה צְמָאִים הֵי־יָנוּ, אֵיכָה רְוִינוּ פֶתַע
אֶל מוֹל שַׁעְרֵי הָעִיר הַנִּפְתָּחָה...

תפלה

שיר

שְׁיוֹסֵר מְחֻמָּה,
שְׁיִתֵּן בָּךְ לְנֶשֶׁם,
שְׁיִדֵּד הַצֵּיר בָּךְ,
נִדָּד וְרֶשֶׁם,
וּמֵאֶפֶק עַד אֶפֶק שׁוֹם גְּבוּל וְשׁוֹם צוֹ
לֹא יִחַתֵּךְ מִבְּטוֹ וַיִּפְסִיק אֶת הַקּוֹ.

שְׁתוּלִיךְ בָּךְ אִשָּׁה
אֶת יְלָדָהּ, אֶת הָרָה.
אֶל בְּסִתָּן בְּשִׁלַּח
מוֹל אֶדָם מִזֶּרֶח...
שְׁיִשְׁכִּים חֲמֻשִּׁים בָּךְ לְכַתֵּל הָעֵב
וְעוֹלָה בָּךְ – לֹי יַעַל קִבְרוֹת אֲבוֹתָיו.

יִשְׁתַּטַּח וְשָׁב
שְׁעָרֶיךָ, הָעִיר.
וְשָׁמַע הָרַבִּית
טוֹבַע בְּשִׁיר,
וְרָאָה סְבָלִים שָׁם וְסָלַע שִׁישִׁי
מִגְלָגֵל מִקְרוֹן לְבָנוֹת בֵּית שְׁלִישִׁי...

למשגע שנפל לרגלי החומה

שיר

"משגע שברח מבית־החולים לכוון העיר
העתיקה, נורה ע"י הלגיונרים ומת"...
(מן העתונות)

ברחת, אחי, מיגונך בחצר החולים
מסדרי וריקות מרדימות וסדרי מנעולים
לנסות תרופה שרופא לא ההין עוד לכתב:
לעלות בחומה ובהר אליהך הטוב.

אולי שם, במקום כל אוירים מחכימים, מתקים.
ישוכו שעיפיה להיות צלולים, עמקים.
הנה כן, ברגלים ששזות לתקון נשמה
העפלת בהר התלול אל עמית החומה.

היית נושם בחדרה ותמה על זאת:
איככה זה ימוכו אחיה בגיא־הפרוות,
מדוע יגורו למטה ופה־מחמדים,
גבוהי גבוהים... ים המלח בצעיה האדים...

ובטוב לך מאד שם למעלה, – נורית עפר.
– בדת החולם שגנר אל מעבר לספר.
ואמרו כל אחיה: אויל הוא האיש, משגע,
ועלה במשעול האסור אל העיר הנוגה...

ולא כן הדבר, הרוגי מחצר הטורפים,
כי ערגת במרי חליה לנזפים הרופאים
ורק זאת, קטופי התמים, לא השכלת עשות.
להוליה אתריה עוד אלה חול־נפשות!

עוד אלה חול־אהבה ומכי געגועים
לעיר הנוגה הלזו ולהר־אלהים
התופשים בידם את הנשק, משמן ריחו,
ויורדים רוחצים לחלים בירדן ירחו...

אם ככה עשית, אחי, ורפא לך רפא
לך ולעם החולה בצנהבת חופו
ולא איש אז הניד בראשו וקרא משגע
להוזה שהוליה את צבאו אל העיר הנוגה...

מקורות היצירות על פי סדר הופעתן

- ז'בוטינסקי, זאב. שמשון, מרוסית פטר קריקסונוב, 300-302. ירושלים: כתר, 2007.
- ראובני, אהרן. "האניות האחרונות", עד ירושלים: דומאן מימי מלחמת-העולם הראשונה, 156-165, 181, 189-193. ירושלים: הקיבוץ המאוחד, 1987.
- חורגין, יעקב. "יששכר האדום", כתבי יעקב חורגין כרך א, ר"ל-ר"מ. תל אביב: הועדה להוצאת כתבי יעקב חורגין על ידי הוצאת צ. ליינמן, תש"ג.
- חורגין, יעקב. חומת אגריפס: ספור היסטורי, 15-17. ברלין; תל אביב: א"י שטיבל, 1932.
- הר-אבן, יעקב. "מחאה", חמישי בשבת: סיפורים, 35-43. ירושלים: מוסד ביאליק, 1954.
- סקולסקי, שלמה. "עוד שיר אחד...", בסוד ברית-הדמים: שירים, 207. תל אביב: העמות להפצת תודעה לאומית, 1987. עמ' 207.
- שלו, יצחק. תחת התות: דומן, 216-220. תל אביב: א' לוין-אפשטיין, 1971.
- שלו, יצחק. שכרון זהב: שירים. ירושלים: לוין-אפשטיין – מודן, תשל"ה.
- "ירושלים שלי", 18-20.
- "ארץ אל תהיי כחלום...", 60-63.
- "שערי ירושלים", 36.
- שלו, יצחק. "תפלה", אלהי הנושק לוחמים: שירים, 85-86. ירושלים: קרית ספר, 1957.
- שלו, יצחק. "למשגע שנפל לרגלי החומה" קול ענות: שירים, 100-99. ירושלים: קרית ספר, תשט"ו.

